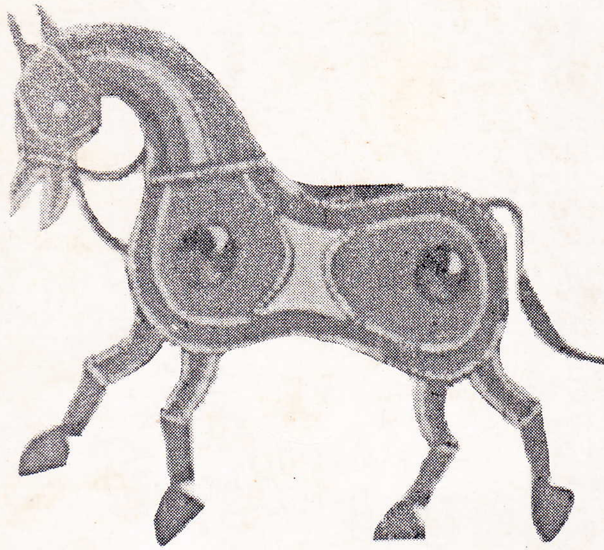
ઢોલ

આદિવાસી બોલીનું સામયિક

ઢોલ

આદિવાસી બોલીનું સામયિક

તંત્રી : પ્રા. સુભાષ ઈશાઈ

ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર, વડોદરા

ઢોલ સામયિક, અંક ૧, ૧૯૯૭

પ્રકાશક : ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર
૬, યુનાઇટેડ એવન્યુ, દિનેશ મિલ પાસે, વડોદરા ૩૯૦ ૦૦૭

મુદ્રક : મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી મુદ્રણાલય, રાજમહેલ માર્ગ, વડોદરા

ભાષા કેન્દ્ર

આપણો દેહ અલેગ રીતોથી ભરેલો સે. અલેગ અલેગ ધરમ, જાત, ભાષા બધુ તીમેં ભેગું થે'લું સે. કુદરતે છૂટા હાથે તીની મે'રબાની આ દેહ ને આલેલી સે. આ કુદરત જોડે જીવતા લોક એતરે આદિવાસીઓ. આથમણા દેહોની નકલ કરી જીવતી આપણી સૅરની પરજા ને કુદરત જોડે જીવતી આદિવાસી પરજા વચમેં જીવન ને રીતેરહેમ મેં વાદળ ને જમીન જેતરૂ છેટૂ રે'લું સે. આજના સૅરીયા લોકને લીધે આ આદિવાસી રીતેરહેમ વારૂત ઝડપથી પોતાની અલેગ રીત ખોઈ રી'સે. કાલની પરજા આ આદિવાસી રીતેરહેમ ને વસ્તુઓ ભેગી કરવાની જગાએ કે ચોપડીમેં જ ભાળી હકહે. આ આદિવાસી રીતેરહેમ ને હાચવવા માટે ડોક્ટર ગણેશ દેવી ના હાથ નીચે વરહ ૧૯૯૬ મેં વડોદરામેં ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર નામની જગા ઊભી કરવામેં આવલીસે. આ જગા આખા ભારતમેં જે અલેગ અલેગ ૮૬ જેટલી આદિવાસી ભાષાઓ ને રીતેરહેમ સે, જે ખાલી ભારતની જ નીં પુણ આખી દુનિયાની રીતેરહેમના મૂળ જેવી સે, તીને હાચવવા માટે પોતાની મરજીથી ઊભી કરવામેં આવલી સે. ડોક્ટર ગણેશ દેવીના હાથ નીચે વડોદરેથી ઉગમણે ૯૦ કિલોમીટર છેટે તેજગઢમેં ભાષા કેન્દ્ર નામની એક અલેગ જ હીખવાડનારી ને હોધવાવાળી જગા બની રી'સે. ઈના માટે દહ એકર જમીન લેવામેં આવલી સે. આ જગા કુદરતી હવાપાણીમેં અરવલ્લીના ડુંગરા વચ્ચે ઊભી થી રે'લી'સે. જે ગુજરાતના આદિવાસીઓની વચમેં આવલી સે. આ જગાએ ખૂલ્લામેં પિચ્ચર બતાવામેં આવહે. ભેગા થવાની જગા કે જે એકેજ પથરા મેંથી કોતરી કાઢવામેં આવહે. કાયેમ જ વે'તુ કોતેલું ઑહે જે પથરાની ટેકરીઓમેંથી વે'ઈ ને આ જગાની ફરતે પોતાનું રૂપ ફેલાવહે. ભેગાથી'ને વાત કરવાના ને કામ કરવાના ઘૉર ઊભા કરવામેં આવહે. આખા ભારતના ને ભારત બાહેરના આદિવાસીઓની રીતેરહેમ જેવાજ ઘૉર બાંધવામેં આવહે. આદિવાસી કલાકારોની દુનિયાને પોંચે એવી ચોપડી રાખવાની જગાને હીખવાડવાની જગા બનાવામેં આવહે. તે સિવાય તેજગઢ કેન્દ્ર મેં મુલાકાતીઓ માટે ને તાંજ રી ને ભણતા હોય એવા ભણનારા માટે રે'વાની જગા ઊભી કરવામેં આવહે. વધારામેં તેજગઢમેં ને નજીકના વિસતારમેં ઘણા બધા ઝાડવા વા'વા મેં આવહે ને તેજગઢ વિસતારના કુદરતી રૂપમેં વધારો કરવામેં આવહે. આવી જગા ઉભી કરવાનું કારણ આદિવાસી રીતેરહેમ જે ઝડપથી ખતમ થી'રી'સે તે માટે ભણનારાઓને ખેંચાણ થાય તે સે. આદિવાસી રીતેરહેમ બધા ભણે, તીને ટેકો આલે ને આદિવાસી ભાષાઓને ચોપડીમેં છાપી લેવાય, તીમની અલેગ અલેગ કલાને હાચવી લેવાય તેવો આ જગાનો અરથસે.

વહાલા વાંચનાર,

આ ચોપડીનો અરથ અલેગ અલેગ લોકની રીતે રહેમ કેવી સે, તીમના તીવાર કેવા સે, કેવા કેવા મલક સે તીની તમુને ખબર પડવી જોવે એવો સે. આ ચોપડી વાંચીને મઝા આયવી ઑહે. આ ચોપડી જીનાને વાંચતા નીં આવડતું હોય તીને વાંચી હંભળાવજો એતરે બધાને ખબર પડે કે આપણા જેવા બીજા લોક પુણ સે.

એવું નીં મેં કે બીજા લોક આપણાથી વારૂ જીવે સે કે તીમની જીવવાની રીત વારૂ ને આપણી ભનતી હોયલી. આપણે જે જીવીએ તે સેરીયા કરતા વારૂ જીવીએ સે. સેરીયા લોક આખો દાહડી પૈહા પછાળ દોડતા હોય સે એતરે વારૂત મઝા નીં કરી હકતા. સેરના વાય પુવન પુણ આપણા કરતા ભનતા સે એતરે ગામડાનું જીવન વધારે વારૂ સે એ વાત સેરીયા પુણ કરેસે. ગામડાના વાય પુવન વારૂ હોયલા, ખાવાનું પુણ વારૂ સે એતરેજ આપણા બધાના દેહી સેરીયા કરતા વારૂ સે. ઈનો અરથ એ નીં મેં કે બધાએ ગામડિયા થી' ને રેહવાનું સે. આપણે પુણ ભણવાનું સે, નોકરી કરવાની સે પુણ તીની જોડે સેરીયા જેવા થી' ને આપણી રીતે રહેમ ભૂલી જવાની નીં મેં.

આ મલકમેં અલેગ અલેગ જાતના ઘણા લોકો રેય સે. આ બધાની જીવવાની અલેગ અલેગ રીતો સે. બધા લોકને પોતાની જીવવાની રીત વારૂ લાગે સે તો આપણને પુણ આપણી જીવવાની રીત વારૂ લાગવી જ જોવે. આજે આપણા મેં થી ભણેલા આપણી રીતે રહેમ ભૂલતા જાય સે એવું નીં થવું જોવે. આપણે બીજા લોકથી વારૂ નીં મેં એવું નીં માનવું જોવે. જો આપણે જ આપણી રીતે રહેમ ભૂલી જહુ તો આપણા પોયરાં ને ખબર નીં પડે કે આપણા બાપદાદા કેવું જીવતેલા ? એતરે જ આપણે બધા ફાયદા લેઈક ને આપણી રીતે જ જીવવાનું સે કે જીને લીધે આપણે પુણ છાતી ઠોકી ને બીજા લોકને આપણી રીતે રહેમ વારૂ હોયલી એમ કી' હકીએ.

'બાર ગાઉ એ બોલી બદલાય' એમ આ મલક મેં પુણ અલેગ અલેગ ભાષાઓ સે. આ ચોપડીમેં રંગપુર (સઢલી) વિસતારની ભાષા વાપરેલી સે. આ ભાષા વાપરવામેં મને શ્રી પારસિંગ રાઠવા ને શ્રી રમેશ રાઠવા એ વારૂત મદદ કરેલી સે. મેં તીમનો ઘણો આભાર માનું સું. આ ચોપડી બીજા મલકના આદિવાસીઓની ભાષા મેં પુણ છાપેલી સે એતરે આપણી વાત બીજા મલકના આદિવાસીને પોંચાડવી હોય તો મને લખી મોકલાવજો.

સુભાષ ઈશાઈ

ટી.વી. રીલેકેન્દ્ર પાસે, ઓલ્ડ પેલેસ કંપાઉન્ડ,

છોટાઉદેપુર.પીન. ૩૯૧ ૧૬૫, જી. વડોદરા.

છોટાઉદેપુર ની હોળી

આદિવાસી રાઠવાઓનો તીવાર

સુભાષ ઈશાઈ

ઉદાપોર તાલુકામેં રેહતા આદિવાસીઓમેં મોટી વસતી રાઠવાઓની સે. આ રાઠવા જુદાજુદા તીવાર વારૂત આનંદથી ઉજવેસે. મોટા તીવારો હોળી, દહરો, દિવાહો ને દિવાળી સે. બધા તીવાર ઉજવવા અલેગ અલેગ રીતો સે. આ બધામેં બધાથી મોટલો તીવાર હોળીનો સે. હોળી હળગે તાંથી લેચકને પાંચ દાહડા લગેન તીને ઉજવાય, સે. આ દાહડાઓમેં અલેગ અલેગ જગાએ મેળાઓ ભરાય સે. માણહુ આ મેળામેં જાય ને વારૂત આનંદ કરેસે. આ મેળાઓ જોડે તીમની બાધાઓ પુણ જુડાયલી સે. મેળાઓ હોય તૅર તીમની બાધા પુરી કરવાની પુણ વિધિઓ કરે સે. હોળીના એક મહિના અગૉળ હોળીનો ડાંડ રોપવામેં આવેસે એતરે તે મહિનો ડાંડાનો કહવાય સે. લીલા વાંહનો આસરે દહથી પંદેર હાથનો વાંહ ગામની વચાળ રોપવામેં આવેસે. ડાંડ ગામનો પટેલ રોપેસે. ડાંડ રોપીકને પટેલને પૂજારો તીને પૂંજેસે. આ ડાંડ ઉપેર એક હૂપડું ને લાલ કપડાની ઝંડી બાંધવામેં આવેસે. ડાંડને એક મહિના લગેન રાખવામેં આવેસે.

હોળીના મહિનાને બૈણ્યો કે હોળીનો કેહવામેં આવેસે. ઉદાપોર તાલુકાના અલેગ અલેગ ગામોમેં અઠવાડિયે એક દાહડે હાટ ભરાય સે. આ હાટમેં આદિવાસીઓ લેવા ને વેચવા આવેસે. આવા હાટ ઉદાપોર, દેવહાટ, રંગપુર, ઝોઝ, પાનવેડ, કવાંટ જેવા ગામોમેં અલેગ અલેગ દાહડે ભરાય સે. હોળી ની અગૉળનું હાટ ભંગોરિયુ કહવાય સે. આ દાહડે ઘણા બધા આદિવાસીઓ ભંગોરિયાના મેળામેં આવેસે. નાચતાં, ગાવતાં, ઢોલ, પીહી, પીહા, ખડખસિયાં વગાડીને આ લોકો ઘણી મઝા કરે સે ને તે દાહડાના હાટમેં થી હોળીનો સામાન લેય સે. હોળીને આગલે દાહડે હૂકા પાયડાં, જે ખાખરા કહવાય સે, ભેગા કરીક ને ડાંડ અગૉળ ગામનો કોટવાળ હળગાવે સે. હોળી ના દાહડે બાધા રાખેલું લોક અપાસ રાખેસે. ગામ લોક આખો દાહડો હોળીના લાકડાં ભેગા કરેસે.

હાંજ હુધીમેં લાકડાં ગોઠવી હોળી તીયાર કરવામેં આવેસે જે મોટી હોળી કહવાય સે. મોટી હોળી હળગાવતાં અગૉળ છાણાની નાની હોળી બનાવીને હળગાવામેં આવેસે જે ડોકર હોળી કહવાયસે. આ હોળી હળગાવાની વિધિ પૂજારો ક્રેસે. ડોકરહોળીને હળગાવીને નૈહોળ ફોડવામેં આવેસે. પછેન કૂકડીનો ભોગ ધરાવામેં આવેસે. કૂકડી સેકીને તીનો પરસાદ બધાને વેંચવામેં આવેસે. ડોકરહોળી હળગી રેય એતરે પૂજારો તીને વધાવે સે ને પછેન મોટી હોળી હળગાવામેં આવેસે.

મોટી હોળી પટેલ ને પૂજારો હળગાવેસે. હોળી હળગાવીને નૈહોળ ફોડવામેં આવેસે. હોળીમેં કંકુ, ચણા, ધાન બધુ નાંખવામેં આવેસે. બાધા રાખેલું લોક હોળીના પાંચ સીધા ને પાંચ ઊંધા ફેરા ફરેસે. બધા ફેરે હોળીમેં ધાન

નાંખવામેં આવેસે. બધા ફેરા પૂરા થયા પછેન હોળીમેં નેહોળ નાંખવામેં આવેસે. પછેન ઢોલ વગાડીને અદમીઓ હોળીની અગૉળ નાચેસે. બડવાઓ ધૂણેસે.

બાધાઓ ને મેળાઓ :

૧. હોળીને દાહડે હોળીની બાધા રાખવામેં આવેસે. ઘૉરમેં નાનો મોટો મંદવાડ હોય તૅર હોળીની બાધા રાખવામેં આવેસે. ઘૉરમેં ખૂશી હોય જેવી કે પાક હારો થ્યો હોય કે ભેંસ વિયાઇ હોય તો પુણ હોળીની બાધા રાખવામેં આવેસે. તીમેં બોકડા ને કૂકડીનો ભોગ ધરાવામેં આવેસે. બાધા રાખી હોય તે ઘૉરનું લોક હોળીને દાહડે અપાસ કરેસે. બાધા પૂરી કરવા બડવાને બોલાવામેં આવેસે. બડવો લોટામેં પાણી લેઈને બોકડો તરાપી ઝાડો લેવડાવેસે. આ વખેત બડવો બોલ ભણે સે.

હોળી નો બોલ :

મોટી ચૂલવાળી
નાની ચૂલવાળી
મોટી હોળી ભગુતી
નાની હોળી ભગુતી
કીંહુડિયો મેળો
રાય બુધિયાનો
ખેલવા વાળો
ચોંદાળી કે'વાય
હોળી ભગુતી
ચોંદાળી હોળી ભગુતી કે'વાય
રાય બુધિયાના
હોળી ભગુતીના
દાહડા આવી જયા
ખરા મહિના ન ખરા દા'ડા
તે દા'ડે
મારૂ કે'વયસે
હાગ બાંધુ
કે'વય કે હાગ બાંધી
માનતા જોડું
માનતા જોડેલી હાની કે'વયસે
બારે મહિને તેરે મહિને માનતા જોડેલી છે
હોળી ભગુતી પોર
તે દા'ડે કે'વાય કે
મારૂ કે'વયકે
મોટી હોળી
નાની હોળી હોળી ભગુતી તે દા'ડે
આજ મારો મેળો ફેળવા લાગી જયા
તારૂ બરોબર કે'વય
એતરૂ મેં રાય બુધિયા છે

રાય બુધિયા પછઉ તે દા'ડે
મારા નંગારા પોર
નિશાના પોર પણ મેં
આજ મેં બાવા ફકીરનો વેહ લીધેલો છે
આજ મેં માનતા છૂટૂ
ચાંદાના છે
ગૂમડાના છે
તે દા' ડે
ઉકાહીના છે
પીતાહીના છે
બેરા બોબડાનાં છે
તે દા 'ડે
રેંગળી પેંગળીનાં છે
તે દા'ડે
ઉટ્યા ટૂટ્યાના છે
તે દા'ડે
મારૂ'કે વચ કે હોળી ભગુતી ચૂલ ચાલહી કરીન
તારી માનતા છૂટવા લાગી જે'લો છે
અન નાહી ધોહીન
તે દા'ડે રોળા ચળાવી
રોળા ચળાવીન
તે દા'ડે
તારી માનતા છૂટી ખાંડે ધારિયાં કરીન
માનતા છૂટી જહી
કરી મેં માનતા લીધેલી છે
કાસીમ બડવો
રૂપો બડવો
હોનો બડવો
હોનો વધાણો
ચાલે તે દા'ડે
મારા મેળા બાંધવા લાગી જે'લા
તે દા'ડે
હાથ બાંધવા લાગી જયા તા
પાણીથી પાતળા પડવા લાગી જે'લા છે
આજ કે'વચ છે
ઠંડી પાડવા લાગીજી
ગરમી પાડવા લાગીજી
તે દા'ડે
આજ હુહવા ઘુઘોટા ટ ટમ પડવા લાગી જી કરી
હોળી ભગુતી તે પૉર
તે દા'ડે કે'વચ છે
કાળા મનસા ન તે તે દા'ડે મેં ઊતરવા લાગી જે'લી છે
ઊતરવા લાગીન તે દા'ડે
પાન સેલીયા ન કબૂલ
પાન સૅરીયાન નાળિયેર ન પૂજા પાતરા કરૂ
આજ મારે હોળી ભગુતીના મેળા છે
તે વખેત

મારી હુતી કે'વય છે
કીહુળિયો મેળો ન
કીંહુળિયો રોળો
રોળા પર રોળો
રોળા પર રોળો
આજ કે 'વય છે
ગાંડા ન ઘેલ્યા ની હોવા દે'મ
તે દા'ડે
બેરા ન બોબડા ની હોવા દે'મ
પણ રંગે ને ચંગે રાખી પણ કરી ન
બારે મહિને પોર તારી માનતા છૂટૂ છે
હોળી ભગુતી કે'વાય છે
હોળી ભગુતી કે'વાય છે
તે દા'ડે
મારૂ કે'વય છે
તે દા'ડે
હરગુનુ ફૂલનુ
તે દા'ડે
તાડી હરા
તાડી ન તરાપવા લાગી જયા
હરા તાડી તરાપી ન તે દા ડે
મારૂ કે'વય સે
પાણ ઝેલ્યા ને રેલો કબૂલ
પૂજા પાતરા કરવા લાગી જયો
આજ કે 'વય સે
તરવારે હાંકવા લાગી જયો
તરવારે હાંકી ન તે દા'ડે
મારા હીરના હીંડોળા બાંધવા લાગ્યો
તે દા'ડે મારા કીંહુડિયા ફૂલુ હીડવાળવા લાગી જયા
કીંહુડિયા ફૂલુ હીડવાળીન
તે દા'ડે બરોબર
આખું મેં બચલાં તે દા'ડે
મારૂં કે વય સે તે દા'ડે
મેં હીંડવા ફીરવા લાગી જયો
ડાબો ફીરી હોળી ભગુતી પૉર
જમણો ફીરી હોળી ભગુતી પૉર
આજે ઢોલું ન વાજાં ન બરોબર
મારો મેળો ભરઇ જયો
ડીંગા ને બુહા બાંધેલા કે'છે
હાગ બાંધવા લાગી જયા
આજ કે'વય કે
આજ પાછેન
પછી તાર બાટલે હીરલે

બડવો બોલ ભણતો જાય છે ને બોકડો તરાપતો જાય છે. જે વખેત બોકડો ધરૂજી જાય તે વખેત તીને કાપવામેં આવેસે. ઘૉરનું એક માણહ પાળિયાના એકી જ ઝાટકે બોકડાનું મૂંડુ તોડી નાંખે સે. બોકડા પછાળ કૂકડી પુણ કાપવામેં આવેસે. બોકડાનું કાળજું કાહડીને સેકવામેં આવે સે. સેકેલા કાળજાથી બડવો ખતરી પૂંજે સે. ખતરી અગૉળ બડવો પૂજની ઢગલી કરી તીની ઉપેર દીવો હળગાવે સે. ઘૉરધણી હવા રૂપિયો મૂકેસે. ખતરી અગૉળ કાળજું મૂકી તીને પરસાદ ગણી પૂંજવામેં આવે સે. બડવો તાં દારૂ ને તાડી તરાપે સે. બોલ ભણે સે. પછેન બધાને કાળજાનો પરસાદ વેંચવામેં આવે સે. ભોગ આપેલા બોકડાને રાંધવામેં આવે સે. તીની જોડે કૂકડી, અડદનાં ઢેબરાં ને ભાત પુણ રાંધવામેં આવેસે. સગાવાલાં ને ઘૉરની આજુબાજુનું લોક ખાવા માટે તેડવામેં આવેસે. ખાવાનું રંધાઇ જાય પછેન ઘૉરધણી ખાખરાના બે કે તીણ જમણા પાયડામેં રાંધેલો બોકડો, કૂકડી, અડદનાં ઢેબરાં ને ભાત મૂકે સે. તીને ઘૉરમેં ધારની બેડી (થાંભલી) અગૉળ મૂકીને પૂંજવામેં આવે સે. પછેન ખાવાનું સરૂ કરવામેં આવે સે. આ બાધા છોડાવનાર બડવાને ઘૉરધણી બોકડાનું માથું, પૂજ, ભાત ને પચ્ચી થી તરીસ રૂપિયા આલે સે.

૨. કેલ્લાક માણહુ હોળી થી પાંચેમ હુધી પાંચ દાહડાની બાધા રાખે સે. આ બાધા ઘૉરમેં દુખ કે ખૂસીના વખેતમેં રાખવામેં આવી હોય સે. આ બાધામેં અદમીઓ જુદા જુદા વેહ કાઢે સે. કેલ્લાક અદમીઓ બાયડી ના લુગડાં પેહરે સે જે 'રાય' કહવાય સે. આદમીઓ આખી દેહી પર મેશ ચોપડે સે જે 'બુધિયા' કહવાય સે. આ બાધા રાખનારા પાંચ દાહડા લગેન ગામે ગામ ફરીને ગેર ઉઘરાવેસે. દાહડે ગેર ઉઘરાવી હાંજ પડે પોતાની હોળીએ પાછા ફરેસે. આ રાય બુધિયા કાયમેજ ગેર ઉઘરાવતાં ગળામેંથી બાયડી જેવો અવાજ કાઢે સે.

૩. દેહી ઉપેર ગૂમડાં થ્યાં હોય, હાથ પગ ભાંગી જેલો હોયકે કોઈ પુણ મંદવાડ હોય તૅર ચૂલની બાધા રાખવામેં આવેસે. ચૂલને દાહડે મેળો પુણ ભરાય સે. ધુળેટીના દાહડે ઉદાપોર, ટીમલા, રુમડિયા, ઝોઝ ને રાયસિંગપુરામેં ચૂલના મેળા ભરાય સે. ઉદાપોરનો મેળો ચૂલનો મેળો કહવાય સે. તીમેં આસરે ચારેક હાથનો ઊંડો ખાડો ખોદવામેં આવેસે. અંદર દેવતા હળગાવામેં આવેસે. ચૂલની બાધા રાખી હોય તે આ દેવતા ઉપેર ઉઘાડે પૉગ ચાલેસે ચૂલની બાધા રાખનાર તે દાહડે અપાસ કરેસે. દેહીએ ખાલી કેડની નીચે એક લુગડું પેહેરેસે. આખા દેહીએ હળદર ચોપડવામેં આવેસે. બાધા રાખનાર હાથે ઘૉરનું બધું માણહ નાચતા, કૂદતા, ઢોલ, પીહી,પીહા, ખડખસિયાં વગાડતાં વગાડતાં ચૂલની જગાએ આવેસે. ચૂલના ખાડાની આજુબાજુ ફરેસે. બાયડીઓ ગીતાં ગાયસે. તે વખેત બાધા રાખનારને માથે ચાર છેડા ઝાલીને ચાર જણ ધૉળું લૂગડું ઓઢાડીને આજુબાજુ ચાલેસે. જે અછાડ કહવાય સે. તીનાંથી નજર નીં લાગે એમ માનવામેં આવેસે. ચૂલના એક છેડે એકાદ હાથ ઊંચી બે લાકડી રોપીને આંબાના પાયડાનું તોરણ બાંધવામેં આવેસે. તાં પૂજારો વિધિ કરાવેસે. બાધા રાખનાર તાં નૅહોળ ફોડી દેવતા ઉપેર ઉઘાડે પૉગ ચાલેસે. દેવતા ઉપેર ચાલી હામે છેડે છાણના ઢગલાની ઉપેર ચાલી ને બાધા પૂરી કરેસે. દેવતાને હૂપડાથી પુવન નાંખી હળગતા રાખવામેં આવેસે. દેવતા ઉપેર લીમડાનાં થોડા પાયડાં નાખવામેં આવેસે. ધૂળેટીને દાહડે જ રૂમડિયામેં ગોળ ફેરિયાનો મેળો ભરાય સે. તીમેં એક બાજુ ચૂલ હોયસે જેમેં બાધા રાખનારા દેવતા ઉપેર ચાલે સે. બીજી બાજુ ગોળ ફેરિયો હોય સે. લાકડાનો આસરે છ હાથ ઊંચો માંચડો બનાવામેં આવેસે. તીની વચમેં બીજું આસરે છ હાથનું જાડું ઊભું લાકડું હોય સે. જેની ઉપેર આસરે દસ હાથનું

આડું લાકડું વચમેં કાણું પાડીને ગોળ ફરે તેમ રાખવામેં આવે સે. માંચડા ઉપેર લોક ઉભા રેયસે ને આડા લાકડાને ગોળગોળ ફેરવે સે.આડા લાકડાને એક છેડે દોરડામેં પૉગ ભેરવીને ઊભા રહવાય તેવું ગોઠવેલું હોયસે. જે ગોળફેરિયાની બાધા રાખી હોય તે દોરડાની વચમેં ઉભો રેય સે. માંચડા ઉપેર ઉભા રે'લા બીજા લોક આડું લાકડું જોરથી ફેરવે સે. સીધા ને ઊંધા ફેરા ફેરવીને બાધા પૂરી કરવામેં આવે સે.

૪. હોળીને તીજા દાહડે કવાંટમેં ગેરનો મેળો ભરાય સે, જે આ મલકનો બધાથી મોટો મેળો સે. હવારેથીજ આજુ બાજુના ગામમેંથી આદિવાસી જુવાનિયા છોરા છોરીઓના ટોળાં કવાંટ ઘમી ચાલતાં કે મોટરમેં જાયસે. નવા કપડાં પેહરી જુવાનિયા છોરા છોરીઓ નાચતાં, ગાવતાં, ઢોલ, પીહી, પીહા, ખડખસિયા બધુ વગાડતાં વગાડતાં મેળામેં મઝા કરવા આવે સે. આ મેળો હવારેથી હાંજ હુધી ચાલે સે. આખા ગામમેં આદિવાસીઓ આખો દાહડો નાચતાં નાચતાં ગાવતાં ગાવતાં ફરે સે. આદિવાસીઓ જુદા જુદા સણગાર કરી મેળામેં મઝેથી ભાગ લેય સે. દરેક ગામના જુવાનિયા છોરા છોરીઓ એકેજ રંગના કપડાં પેહરે સે જેથી મેળામેં અલેગ થી' જવાય તો પુણ હોધવામેં હેલું પડે. આ મેળામેં હજારો આદિવાસીઓ આવે સે ને મેળામેં વારૂત મઝા કરે સે.

૫. હોળીના ચોથે દાહડે ભૂમસવાડા ને ટીમલામેં મેળા ભરાય સે. ભૂમસવાડા ના મેળામેં જુવાનિયા છોરા છોરીઓ ભાગ લેઇ વારૂત મઝા કરે સે. આ મેળામેં લોક આખો દાહડો નાચી કૂદીને મેળાની મઝા લેય સે. ટીમલામેં ચૂલને ગોળ ફેરિયાનો મેળો ભરાય સે. ચૂલની બાધા રાખનારા અપાસ કરે સે. ઘૉરથી જ ઉઘાડા પૉગે આવે સે. પૉગમેં કંઇ ચોંટે નીં તીની ખાસ કાળજી રાખે સે. એવું માનવામેં આવેસે કે જો પૉગમેં કંઇ ચોંટે તો ચૂલ મેં પૉગ દાઝી જાય. અછાડ માથે રાખીકને બાધા રાખનારને ચૂલની આજુ બાજુ ગોળ ફેરવવામેં આવે સે. પછેન ચૂલમેં ઊતરી દેવતા ઉપેર ઊભા રી'ને જ બાધા રાખનાર બાજુમેં રાખેલા પથરા ઉપેર નૈહોળ ફોડે સે. દેવતા ઉપેર ચાલીને બહાર આવતાં બાધા રાખનાર જોરથી કુરિયો કરે સે. ટીમલામેં ગોળ ફેરિયો બડવાઓ માટે જ હોય સે. ગોળફેરિયાને પૂંજવાની વિધિ પૂજારો કરે સે. બડવો ઘૉરથી જ ધૂણતો ધૂણતો ગોળ ફેરિયા જોડે આવે સે. ગામના પટેલે નક્કી કરેલો માણહ બડવાની પીઠમેં સૂડો આરપાર ઘોચી દેય સે. બડવામેં સત હોયતો લોહી પુણ નીં નીકળે એવું માનવામેં આવેસે. જો બડવામેં સત નીં હોય તો સૂડો ઘોચતે જ તીનો ભાર ઉતરી જાય સે એટલે કે ધૂણવાનું બંધ થી' જાય સે. ઘોચેલા સૂડા જોડે બળવાને ગોળફરિયે લી'જવામેં આવે સે. ગોળફેરિયાના આડા લાકડાના એક છેડે બડવાને નીચેની બાજુ પૉગ વાળીને બાંધવામેં આવે સે. આ વખેત તીનું ધૂણવાનું ચાલુ જ હોય સે. આડા લાકડા ના બીજે છેડે પટેલે ફળિયા દીઠ ફાળવેલા માણહને દોરડાથી બાંધવામેં આવે સે. ગોળફેરિયાને ફેરવનારા પાંચથી છ માણહુ પુણ નક્કી કરવામેં આવલા હોય સે. ગોળફેરિયાને પાંચ વખેત ડાબે ને પાંચ વખેત જમણે ફેરવવામેં આવે સે. પછેન બડવાને નીચે ઊતારીને ગોળફરિયાને લાકડે ડાબે જમણે તીનું મૂંડુ અડાવામેં આવે સે. પછેન સૂડો કાઢવામેં આવે સે ને બડવાનો ભાર ઊતરી જાય સે.

૬. હોળી ના પાંચમાં દાહડે ઉદાપોર, રાયસિંગપુરા ને ઝોઝ મેં મેળા ભરાય સે. ઉદાપોર થી આસરે બે ખેતરવા દૂર ઉગમણે બાબા વાઘથળનો બયડો આવેલો સે. તીની પાહેંણનું વાઘશૂર મા'રાજનું મંદિર આદિવાસીઓ માટે વારૂત સત વાળું ગણાય સે. તાં પાંચેમનો મેળો ભરાય સે. આદિવાસીઓ ભેગા હોયક ને મંદિર અગૉળ ઢોલ,

પીહી, પીહા, ખડખસિયા વગાડીને નાચે સે. વાઘશૂર મા'રાજની બાધા પૂરી કરે સે. મંદિરમેં નૈહોળ ફોડે સે. બહાર માટીના ઘોડા, ઢાબુ મૂકે સે. ગામલોક બાબા વાઘથળના બચડા ઉપેર ચઢે સે. રાયસિંગપુરા ને ઝોઝમેં ચૂલના મેળા ભરાય સે. બાધા રાખનારા દેવતા ઉપેર ચાલે સે ને બાધા પૂરી કરે સે. જુવાનિયા છોરા છોરીઓ નાચી કૂદીને આ મેળાઓની વારૂત મઝા લેય સે. આ રીતે ઉદાપોર મલકના આદિવાસીઓ હોળીનો તીવાર વારૂત મઝેથી ઉજવે સે. બાધાઓ પૂરી કરે સે. મેળાઓ ઉજવે સે. ઘણીવાર આ મેળાઓમેં વેરની વસુલાત પુણ થી'જાય સે. માણહ મારવો આ લોક માટે કંઇ નીં મેં. આ મેળાઓમેં લાડીની પસંદગી પુણ થી'જાય સે. જેમેં પછેન લગન કરી લેવામેં આવે સે. આ રીતે આ લોકો હોળીના મેળાઓની વારૂત મઝા કરી પોતાની અલેગેજ જીંદગી જીવે સે.

હોળી

સુભાષ પાવરા

હોળી અગૉળની તીયારી : હોળીનો મહિનો એતરે કે બૅણ્યાના પેહલા દાહડાથી હોળીની સરુઆત થાય સે. હોળીના ખાડામેં હાગડાની મોટી ગાંઠ ને પાંચ છાંણા મેલાય સે. હોળીની પુનેમના પાંચ-છ દાહડા અગૉળ ગામના ફળિયામેં ઢોલ વગાડવામેં આવે સે. આખા ગામનું લાક પટેલના ઘૉર ભેગુ થાય સે ને હોળી કકમ ઉજવવી તીનો વચાર કરાય સે. હોળીનો ખરચ, લાકડા ભેગા કરવા, હોળીનો ડાંડ લાવવો, ડોકર હોળી, મોટી હોળી આ બધાની ગોઠવણ કરાય સે.

ડોકર હોળી : જો ગામમેં મંદવાડ હોય, કોઇ આફત આયવી હોય કે એ મહિનામેં કોઇ મરી જયું હોય તો તે વરહે ડોકર હોળી ઉજવાય સે. આ હોળીમેં લાકડાં નીં નાંખતાં. હોળી હળગાયા પછેન નેવજ ધરીને પરસાદ આપવામેં આવે સે. માનતા રાખનાર બાવા, બુધિયા આવા ગામમેં નાચવા કે માંગવા નીં આવતા. એમ હોળી સાદાઇથી ઉજવવામેં આવે સે.

વાંહની હોળી : આ હોળી મોટી હોળી કહવાય સે. વાંહ લાવવા તૅણ, પાંચ કે હાત માણહુ નક્કી કરાય સે. તે જ માણહુ તૅણ, પાંચ કે હાત વરહ પૂરા કરે સે. તીમના વરહો પૂરા થાય એતરે બીજા માણહુ નક્કી કરવામેં આવેસે. હોળી માટે જંગેલમેં જેઇ જે વાંહનો છેડો ગોદરીયા (ઉત્તર) કે ઉગમણી બાજુ હોય તીને પસંદ કરાય સે. વાંહ અગૉળ પૈહો મૂકી ફૂલ ને દારુથી તીને પૂંજવામેં આવે સે. વાંહને મૂળિયામેંથી બાહરો કાઢવામેં આવેસે. તીની લંબાઈ હાથથી ગણવામેં આવેસે. વાંહ લાવતા રસ્તામેં તીની લંબાઈ ફરીથી ગણવામેં આવેસે. હોળી વધેસે કે ઘટેસે તે ભાળવામેં આવેસે. ઘટે તો માતા હારુ નીં કરે એમ મનાય સે. વધે તો તે વરહે હોળી બધું હારુ કરહે, બધે ખૂસી થહે એમ માનવામેં આવેસે.

હોળી જોડે એક ટોકરુ પુણ લાવવામેં આવેસે જે ડાંડો કહવાય સે. રસ્તામેં હોળીના વાંહને જો બાવા, બુધિયા રોકે તો તીમને પૈહા આલવામેં આવેસે. હોળી હળગાવાની જગાએ વાંહને મેલવામેં આવેસે.

હોળીની તીયારી : હોળીના ખાડામેં રોપેલી હાગડાની ગાંઠ ને છાણાં બાજુએ મેલીને પાછલા વરહની રખોડી ભેગી કરીક ને કાહડી લેવામેં આવે સે. પટેલના ઘૉર પૂજારો પૂજા કરે સે. તીના ઘૉરથી જ નાચતાં, ઢોલ વગાડતાં હોળીની જગાએ જાયસે. હોળીને હાથ જોડેસે. પૂજારો પૂજા કરેસે. વાંહને એક છેડે અડદિયાનો મોટો પાપડ, કોપરાની કાચલી, ખાખેરના ફૂલ, આંબાના પાચડા બાંધવામેં આવેસે. હોળીના વાંહનો છેડો ઉગમણે રેય તેમ ખાડામેં રોપવામેં આવેસે. નીચે થડનો ભાગ રેય તેમ લાકડાં ગોઠવવામેં આવેસે.

હોળી હોળગાવવી : હવારે તીણ વાયગા પછેન પૂજારો હોળીની પૂજા કરેસે. પછેન હોળી હળગાવામેં આવે સે. વાંહનો થડિયાનો ભાગ હળગી જાયસે ને ઉપરનો ભાગ એમેજ રેય સે તીને નીચે જમીન ઉપેર પડવા નીં દેતા.

ડાંડ થી તીનાને ઉપેર ઉંચકી રખાયસે. તીની પૂજા કરવામેં આવેસે. તીનો છેડો (બુરાંગલી) ગામના પટેલના હાથે તોડવામેં આવેસે. પટેલ ધારિયાને બે હાથ જોડી એકીજ ઝટકામેં તીને તોડેસે. જો એકીજ ઝટકે નીં તૂટે તો બધું હારુ નીં થાય એમ કહવાયસે. પછેન ગામના આગેવાનો ને વડીલોને તે જ વાંહ એક પછેન એક તોડવા માટે આલવામેં આવેસે. પછેન હોળીની જગાએ પૂજા વિધિ કરવામેં આવે સે. નૈહોળ, ગુડદાળી (ગોળ ને દાળિયા મેંથી બનાવેલી ખાવાની વસ્તુ), કોપરાની કાચલી ચઢાવામેં આવેસે. કૂકડીનો ભોગ ધરાવામેં આવેસે. બાયડીઓ હોળી ફરતે પાંચ ફેરા ફરી ગુડદાળી ધરાવેસે. માનતા રાખનાર નૈહોળ, કૂકડાં ધરાવીને માનતા પૂરી કરેસે. આમ આખો દાહડો માનતા રાખનારા, બાવા, બુધિયા બધાનું કામ ચાલતું રેયસે.

રાતે નાચગાન : હોળીની રાતે આજુબાજુના ગામોમેંથી લોક હોળી ભાળવા ભેગું થતું હોયસે. કેલ્લાક ઢોલ લાવેસે. ઢોલ વગાડવાની હરિફાઈ ચાલેસે. જેનો ઢોલ હાંજથી હવારે હુધી બરાબર વાગતો રેય તીને ઈનામ આલવામેં આવેસે. જુવાનિયા છોરા છોરીઓ ઢોલના તાલે નાચેસે. કેલ્લાક હોળી ગીતો ગાયસે. કેલ્લાક દારુ પી ને કૂદી કૂદીને નાચતાં હોયસે. આમ આખી રાત ચાલતું રેયસે.

પરસાદ : આ દાહડે બધાના ઘૉરમેં પોતપોતાની કમાઈ હોય તેમ વારુ વારુ ખાવાનું કે બીજું ખાવાનું બનાવામેં આવેસે. હોળીએ જતાં રાંધેલા ખાવાનામેંથી જરેક જરેક હોળીના પરસાદ માટે લી' જવાયસે. હવારે તે બધું જ ભેગું કરવામેં આવેસે. આવેલા બધા લોકમેં તે પરસાદ વેંચવામેં આવેસે. પરસાદ તાં જ પૂરો કરી દેવામેં આવેસે.

સરઘસ : હવારે પરસાદ ખવાય જાય એતરે હોળીની પૂજા કરવામેં આવેસે. હોળીનો છેડો (બુરાંગલી) હાથમેં ઝાલી બધાં નાચતાં ગાવતાં પટેલના ઘૉર આવેસે. તીના આંગણામેં નાચેસે. ઘૉરમેં જતી વખતે ઢોલીઆને ને કોદાળી, ચારલી, ધારિયા, ઘડો ને હોળીની બીજી વસ્તુઓ રાખનારાને પૈહા આલવામેં આવેસે. હોળીનો છેડો હરખી રીતે ઘૉરની બાહરો મેલાયસે. ઘૉર મેં જાય ને બધાં નાચેસે. ભેગાં બહીક ને થોડો થોડો દારુ પીવેસે. તાંથી બાવા, બુધિયા ગામમેં ફરવા નીકળી પડેસે. તીમને ધાન ને પૈહા આલવામેં આવેસે. બીજા ગામમેંથી આવલા બાવા, બુધિયાઓને ધાન, પૈહા ને દારુ આલવામેં આવેસે.

દારુ : તીવાર નજીક આવે તેમ બધા ઘૉર મેં દારુ બનાવામેં આવેસે. હોળીમેં ઘણો દારુ વપરાય સે. મે'માન, બાવા, બુધિયાઓને દારુ આલવામેં આવેસે.

હોળીની માનતા : ગામના બધા લોક માનતા નીં લેતા. કોઈને છોરા થતા નીં હોય કે કાયમે જ મંદવાડ રેહતો હોય કે એવું બીજું કારણ હોય તૅર માનતા લેવી પડેસે. બડવો કેય તે રીતની માનતા રખાયસે. જેવી કે બાવો, બુધિયો, કાલી, ઘોડાવાળો, ચૂલ પર ચાલવું. આ માનતાને લીધે જો છોરું થાય કે મંદવાડ દૂર થાય તો પાંચ હાત વરહે માનતા પૂરી કરવી પડેસે. તીમેં કૂકડી કે બોકડાનો ભોગ ધરાવાયસે.

માનતા અગૉળની તીયારીઓ : હોળીના પાંચ હાત દાહડા અગૉળથી માનતા લીધેલ જણ નીમ પાડેસે. તીનું રેહવાનું અલેગ જગાએ હોયસે. ખાટલે નીં બહવું, પાણીના વાહેણ અલેગ રાખવા, કપડાં અલેગ રાખવા, લાડીથી દૂર રહેવું, કોઈને અડકવુંનીં, ગોળની ચા નીં પીવી, ગોળનો દારુ નીં પીવો એવી રીતના ઘણા નીમ પાડવામેં આવેસે.

ચૂનો : બાવા, બુધિયાઓના દેહીએ ચોપડવા માટે ચૂનાના પથરા વપરાયસે. આ પથરાના નાનલા કટકા

કરવામેં આવેસે. હોળીને દાહડે આ ચૂનો દેહીએ ચોપડવામેં આવેસે.

બુધિયા : બડવો કહે તેમ બુધિયો બનવું પડેસે. હોળીને દાહડે માનતા રાખનારા બધા ભેગાં થાયસે. બધી વસ્તુઓ હારમેં મુકવામેં આવેસે. બડવો એક પછેન એક બધી વસ્તુઓની પૂજા ક્રેસે. દારૂ ને ધાન ધરાવેસે ને એક એક ને સણગારવા માંડેસે. બુધિયો માથે પાઘડી બાંધી ઉપેર મોરનાં પીંછડા લગાડેસે. હાથમેં કલ્લા, ગળામેં અલેગ અલેગ દાગીના, કેડમેં મોટા મોટા ઘૂઘરા, મોઢે ને દેહીએ ચૂનાના ટીપણાં કરીને સણગાર કરેસે.

૧ બાવા : હારબંધ વસ્તુઓ મૂક્રાયેલી હોયસે. પૂજારો પૂજા વિધિ ક્રેસે. પછેન માનતા રાખનારાના દેહીએ બધી વસ્તુઓ ચઢાવામેં આવેસે. માથે રંગીન લાંબી ટોપી હોયસે, કેડે તુંબડુ બાંધવામેં આવે સે. ઉમેળાના ફૂલની માળા પે'રાવામેં આવે સે. પૉગમેં નાનલા ઘૂઘરા, હાથમેં લાકડાની તલવાર ને ભાલો હોયસે. દેહી ઉપેર ચૂનાના પટા રંગવામેં આવેસે.

કાલી : કાલી એટલે બાયડીનો વેહ પેહરેલો હોયસે. પગમેં ઘૂઘરા, હાથમેં હૂપડું ને દેહીએ મેસ ચોપડેલી હોયસે. માથે ફેંટો બાંધેલો હોયસે.

ઘોડાવાળો : લાકડામેંથી ઘોડો બનાવેલો હોયસે. તીને રંગીન કાગળથી સણગારવામેં આવેસે. હાથમેં લાકડી હોયસે. દેહીએ ચૂનાના પટા રંગેલા હોયસે.

ચૂલ માનતા : લાંબો ખાડો ખોદવામેં આવેસે તીને ચૂલ કહવાયસે. તીમેં હોળીના લાકડા હળગાવામેં આવેસે. દેવતા તીયાર થાય એતરે પૂજારો પૂજા વિધિ કરેસે. માનતા રાખનાર તીમેં પાંચ ડગલાં ચાલેસે. હામે ગાયનું છાણ રાખેલું હોયસે તીની ઉપેર પૉગ મેલવામેં આવેસે. માનતા રાખનારને પૉગમેં કાંઈ નીં થતુ. આવી રીતે ચૂલની માનતા પૂરી કરેસે. બાવા, બુધિયા ને બીજાઓની પૂજા વિધિ પૂરી થ્યા પછેન બધા હોળીની જગાએ જાય સે. ઢોલના તાલે હોળી ફરતે અલેગ અલેગ રીતે નાચેસે. હવારે હોળી હળગાયા પછેન હોળીની બાધાઓ પૂરી કરાય સે. બાધાવાળા પટેલના ઘૉર જાય સે. ગામમેં ઘૉર ઘૉર ફરીને, નાચી ગાઈ ને ધાન, પૈહા ઉઘરાવેસે. તીમને દારૂ પુણ અપાયસે. બધાં ભેગાં થઈકને વેંચીને પીવેસે. પોતાનું ગામ પૂરૂ થયા પછેન બીજા ગામે જાં હોળી થતી હોય તાં જાય સે. હોળીને બે હાથ જોડીને તે ગામે નાચ ક્રેસે. પાંચ, હાત, નવ હોળીઓ ફરીને પોતાને ગામ પાછા ફરેસે. બાધા પૂરી કરવા ને નાહવા કોતેળે જાયસે. તાં એક પછેન એક બધી વસ્તુ ઉતારીને બડવો પૂજા વિધિ કરે સે. દારૂ, કૂકડાં, નૈહોળ, બોકડાં ધરાવાયસે. બધાને પરસાદ (ખાવાનું) અલાયસે. કામની નીં હોય તેવી વસ્તુ ટોપી કે કોહલું ઝાડ પર લટકાવામેં આવેસે. આમ હોળીની માનતા છૂટી એમ ગણાયસે.

ગેર નાચ : આ પુણ એક જાતની માનતા હોયસે. કોઈ એકેજ ગામના આ લોક હોયસે. તીમેં વીહ થી તરીસ માણહુ હોયસે. કેહ્રાક ખૂસીથી પુણ ભાગ લેય સે. ગેરની બાધાવાળા કમરે સાડી બાંધી તીની ઉપેર ચામડાનો પટો બાંધેસે. હાથમેં ધારિયા, તલવાર, રૂમાલ, પૉગમેં ઘૂઘરા, માથે ફેંટો, ઘરેણાં પેહરીને સણગાર ક્રેસે. કેહ્રાક રાય હોયસે જે બાયડી ના લુગડા પેહરે સે. કેહ્રાક વાજાં વગાડતાં હોયસે. બે જણ પોલીસ બનેસે. બે ડાકેણ બને સે. કેહ્રાક અલેગ અલેગ વેહ લીધેલા હોયસે. એક લાકડાનો ઘોડો ઢોલ ના તાલે નચાવનાર હોયસે. આ બધા ભેગા થઈકને ગેર નો નાચ કરે સે જેમેં ઢોલ, માદળ, થાળી બધું વગાડવામેં આવેસે ને તીના તાલે બધા નાચે સે.

મેળો : અમુક નક્કી જગાએ હોળીના મેળા ભરાયસે. તાં છેટે છેટેથી વેપારીઓ આવેસે. જુવાનિયા છોરા છોરીઓ,

નાનાં છોરા, ડાહલા બધાં ભેગાં થાયસે. ઢોલ વગા પાની હરિફાઈ થાયસે. આખી રાત નાચવાનું ચાયલા કરેસે. જુવાનિયા છોરા છોરીઓ એકા એકાની ઓળખાણ કરી લે સે. ભાઇબંધ, હગુંવહાલું બધાં મળેસે. ખબર પૂછેસે. આખો દાહડો મેળો ચાલેસે. બજાર ભરાયસે. બપોરા બાદ બધા પોત પોતાને ઘૉર જવા નીકળી પડેસે.

રંગપંચમી : હોળીના બીજે દાહડે ઉકેળાની રખોડીથી રંગ ખેલાયસે. તીજા દાહડે હોળીની રખોડીથી રંગ ખેલાયસે. હોળીની રખોડી થોડી ઘૉરમેં પુણ નંખાયસે. પછેન ગામના અદમીઓ ને બાયડીઓ પર નાખવામેં આવેસે. જુવાનિયા છોરા છોરીઓ એકા એકાને રંગે સે. જુવાનિયાઓ ઘૉર ઘૉર ફરીને રોક્ષા ઉઘરાવેસે. કોતેળે જાયને બધું ખાવાનું ભેગું કરવામેં આવેસે ને બધાં ભેગાં થઇકને ખાયસે.

ભારી પૉગવાળી ઉપેર હોળીની રખોડી નાખવામેં નીં આવતી. જો નાખવામેં આવેતો જનમ લેનાર પોયરાને હોળીની માનતા લેવી પડેસે. કોઇના પુણ ઉપેર બળજબરીથી રખોડી નાખવામેં નીં આવતી.

ધૂલી વંદન : હોળીના તીજા દાહડે તૅણ કુંવારા છોરાઓને કોતેળે નાહવા લી'જવામેં આવેસે. તે બુહળ બુધિયા કહવાયસે. કોતેળાની ધારે તીમને મૂંડુ નીચું રાખીકને ઊભા કરવામેં આવેસે. તીમની નજર પાણી બાજુ હોય તૅર તીમને પાણીમેં ધકેલીને પછાળ તીમના કપડાં પુણ પાણીમેં ફેંકવામેં આવેસે. ફેંકનાર જણ પુણ પાણીમેં પડેસે. પછેન હાથમેં છાણા લેઇકને તીમનો પીછો પકડવામેં આવેસે. હોળીની જગા આવે તાં હુધી પીછો કરવામેં આવેસે. તે જ દાહડે હાંજે બધું ગામ લોક હોળીની જગાએ ભેગું થાયસે. જોડે ઘૉર રાંધેલું ખાવાનું લેઇકને આવેસે. બધું ભેગું કરવામેં આવે સે. હોળીના થોડા વધેલા લાકડાં ને હોળીના વાંહના તોડેલા કટકા ભેગા કરીકને હળગાવામેં આવેસે. એજ દાહડે હોળીનો છેડો (બુરાંગલી) પુણ બાળવામેં આવેસે. પૂજારો હોળીના વાંહના કટકાની પૂજા કરેસે. કૂકડાંનો ભોગ ધરેસે. ઢોલ વગાડી નાચ ગાન થાયસે. બધું પૂરું થાય તૅર પરસાદ વેંચવામેં આવેસે ને પછેન બધા છૂટા પડેસે.

હોળીગુટ : હોળીના પાંચમા દાહડે ઉજવાયસે. કોતેળા કે નાળા પર ગામનું લોક હાંજ ભેગું થાયસે. દારૂ, કૂકડાં, બોકડાં લાવેસે. પૂજારો પૂજાવિધિ કરેસે. કૂકડા, બોકડા નો ભોગ ચઢાવેસે. તે જ જગાએ બધાને ખાવાનું અલાયસે. તાં હોળીની ઉજવણી પૂરી થાયસે.

હોળી ગીત (પાવરી)

ઓયડડ કુરુર્ ડડડ
કાય ગાન કાયલા મેલ
ગાવરા ઉલીન ગીતે
બારા મયનાને દિહ દાહડા આવલા ઉલન બાય
ગાવ ઉલીન ગીતે
દિવાલી પુટલ ઉશાન કુશા
ઉલી પુટલ તાયા
વાજન લેતી આયવી ઉલન બાય
તારા આથમાસ તાલા
ધ્રુવરાજાને ઉબજલી ઉલીબાય
દર્યા માય દેખીન આવલી
કાલ્યાને બુલ્યા ભાંડે લાવ્યા બાય

આયતી રચને મોહી કરી
નાગી ન બુગી લુટીહી ઉલી બાચ
નાહલ ભાંડે લુટ્યા
ભોંગર્યા મેલા લાવી ઉલી બાચ
ગુલદાલ્યા લાવી
સોંગ મોજે કરેહે ઉલી બાચ
સોંગ મોજે કરેહે

હોળી ગીત (રાઠવી)

ઓયડડ કુર્રુ ડડડ
હું હું ગાવું ને હું રે મેલવું
ગાયે હોળી નાં ગીતાં
બારે મહિને દાહડા આયવા હોળીના
ગાયે હોળીનાં ગીતાં
ધ્રુવરાજાને તાં જલમાઇ હોળી બાચ
દરિયામેંથી ભાળ જો આયવી
કાલ્યાને બુલ્યા ઝૂમાઇને લાયવા હોળી બાચ
એતરામેં થી મોટી કચરી
નાગી ને બુગી હોળી બાચ ને લૂંટી
ઝૂમાઇને નાહલે લૂંટી
ભોંગર્યા મેળા લેઇકને આયવી હોળીબાચ
ગુડદાળી લેઇકને આયવી
વેહ ઘરે મઝા કરે હોળી બાચ
વેહ ઘરે મઝા કરે સે

ઢોલ જલમની વાતરા

સુભાષ પાવરા

ઘણા વરહો પેહલાની આ વાત સે. એ વખેતમેં કાલવો બામુણ નામનો એક દેવતા રાજા હુતો. ઇનાને એકેજ છોરો હુતો. તીનું નામ રૂણજુ હુતું. લાડમેં તે મોટો થ્યો. જુવાનિયો થ્યો ને બાહને છોરાના લગેનની ચિંતા થવા લાયગી. કાલવો બામુણ જઇકને વેણૂ વાણિયાને મયલો. તીની એક છોરી હતી. તીનું નામ હાવલી હુતું. બામુણે વેણૂ વાણિયા જોડે છોરી આલવાની વાત કયરી. વાણિયે બામુણના બોલનું માન રાયખું. બેઉની મરજીથી લગેન લેવાયું. બેઉ લગેનનો દાહડો નક્કી કયરો. બેઉને ધામધૂમથી લગેન કરવાની મરજી હુતી. પુણ વાત એ થી'કે ધામધૂમથી લગેન કરવા વાજાં જોઇએ. તે જમાનામેં વાજા નીં વગાડેતલાં. બેઉ નારાજ થ્યા. વચાર જોડવા લાયગા. વચારમેં ને વચારમેં એકદેમ રેલ્યા હુતારની યાદ આવી જેય. હુતારને જઇક ને મયલા. રેલ્યો હુતાર વાજાં બનાવાની હા પાયડી. વાત હાંભળીને રેલ્યો હુતાર પોતાને કામે લાગી જ્યો. વાજાં ક કમ બનાવા ? લાકડામેં થી અવાજ ક કમ કાઢવો ? લાકડામેં થી વાજાં ક કમ બનાવા? તીનો વચાર તીના મનમેં થ્યો. રેલ્યો બારે મણેની કુહાડી ખભે લીધી. જોડે ખાવાનું બાંધી લીધું, કોહલા મેં પાણી ભરી લીધું ને જ્યો જંગેલમેં. લાકડા ને પારખવા લાયગો. જંગેલ જંગેલ ફરવા લાયગો. પુણ લાકડું મલતું નીં હુતું. ફરતો ફરતો રેલ્યો આભામાળને બયડે જ્યો. આ બયડા ઉપેર આભા કણબીનું રાજ હુતું. આ રાજાના ઘૉરના વાડામેં એક ઝાડ મયલું. તે હાગડાનું હુતું. હાગડાનું ઝાડ ભાળી રેલ્યો તે કાપવાનું નક્કી ક્યરું. કુહાડી હાથમેં લેઈકને પેહલો ઝટકો માયરો પુણ તીની હાથે જ ઝાડમેંથી લોહીની ધાર છૂયટી, તે ભાળીક ને રેલ્યો દુખી દુખી થી'જ્યો. પુણ કંઇક વચારીને તે હૂકાયલા પાયડાંની ભૂકી કરી પૂજાવિધિ કયરી ને પાછો ઝાડ કાપવાની સરુઆત કયરી. બીજો ઘા કયરો તૉર પાણીની ધાર નીક્યળી. રેલ્યા ને મન હાસ થી. ઝાડ કાપવા હાવ વાંધો નીં મળે. તીણે લાકડું કાયપું. તીનાને કોતરી ને અંદેર થી પોલું બનાયવું. ઈનો મોટ્ટો ઢોલ બનાયવો. એ રીતે નાની ઢોલકી, માદળ, તુડતુડે (એક જાતનું વાજું), ડાકવા (ઢાક), ઈંદનો પાટલો બનાવી લીધું. લગેનમેં વગાડાય એવાં બધાં વાજાં બનાવીને ઘૉર લાયવો. રેલ્યો કાલવા બામુણ ને વેણૂ વાણિયાને જેઈ ને મયલો. બનાવેલા વાજાંની વાત કયરી. બધાએ વાજાંની પૂજા કયરી. નક્કી કરેલા મૂરતે રૂણજુ ને હાવલીનાં લગેન ધામધૂમથી કરવામેં આયવા. લગેનનો આખો પરસંગ વારૂત ખૂશીથી ઉજવવામેં આયવો. નાનલાં મોટલાં બધાં વાજાં તાં વગાડવામેં આયવા. તે દાહડાથી આદિવાસીઓના લગેનમેં ને વારૂ પરસંગે વાજાં વગાડવાની સરુઆત થેઈ.

ઢોલ : ઢોલ આદિવાસી જાતનું વારૂત માનીતું વાજું સે. કોઈપણ તીવાર કે બીજા કામો મેં ઈને વગાડવામેં આવેસે. આખા લાકડાને અંદેરથી કોતરી ને તીની ઉપેર કોઈ પુણ ઢોરનું ચામડું લગાવીને ઢોલ બનાવામેં આવેસે. આ ઢોલ ના તાલે છોરા, છોરીઓ, જવાનિયાંઓ ખુશીથી નાચે સે. ડાહલાઓ પુણ નાચવાનો આનંદ લેય સે.

અલેગ અલેગ તાલ જોડે ગીતાં ગાવતાં વાજાંના તાલે નાચવાની ખૂસી હરેગથી પુણ અલેગ કહવાય. આ ઢોલનો અવાજ બયડા, કોતેર મેં ભરાય ને વાદળને પુણ ઘમકાવે સે. તીનો મીઠો અવાજ વાદળને અડકીને પાછો આવેસે. કાનને ગમતો ને દેહીને ડોલાવતો અહલો આ ઢોલનો અવાજ સે.

હોળી ગીત (પાવરી)

ઢોલ પેપાર્‌યા લાવરા દાદા

હેલી વેલે નાચ
ઢોલવાલા ઢોલ વાજાલે
આમૂ નાચણેવાલા
ઢોલન ચાલ નાચવા બેના
તાર દાદ લાવ્ય
બાયરા માટી નાચૂ રે દાદા
ઢોલ વાજે હે ઢોમ ઢોમ

હોળી ગીત (રાઠવી)

ઢોલ પિપૂડાં લાવરે ભાયા
હોળીનો નાચીએ નાચ
ઢોલીઆ ઢોલ વગાડ
હમુ તો નાચવાવાળા
ઢોલના તાલે નાચ બેની
તારો ભાઈ લાયવો સે
બાયડીઓને અદમીઓ નાચોરે ભાયા
ઢોલ વાગેસે ઢોમ ઢોમ

હોળી ગીત (પાવરી)

આપા ગાવૂમાં ગલચા ગલચા ઘૂમકે
આપૂ જાસૂ રાડીકલમ ગાવમા ઢોલ વાજે સે
ઘડગાંવ ગાવ બર્ફી બેના
ડુલ્યાવાલા નેવતા દેજી
ડુલ્યાવાલા વાજા આવેસે
તારી દોસ નાચા આવેસે

હોળી ગીત (રાઠવી)

આપણા ગામે સેરી સેરી ગાજેસે
આપણે જાયે રાડીકલમ ગામે ઢોલ વાગેસે
ધડગાંવ ગામે બરફી બેની
ઢોલીઆને બોલાયવોસે
ઢોલીઆ વગાડવા આયવા સે
તારા ભાઈબંધ નાચવા આયવા સે

ડાંગ

ડાહ્યાભાઇ વાઢુ

ગુજરાત રાજના એક જિલ્લાનું નામ ડાંગ સે. આહવા ઇનાનું મોટલું સૅર સે. ગુજરાતનો આ હૌથી નાનલો જિલ્લો સે. ડાંગ જિલ્લાને એકેજ તાલુકો સે. ડાંગ જિલ્લામેં મોટલા ભાગની વસતી આદિવાસીઓની સે. ઇમેં કૂંકણા, ભીલ ને વારલી જાતો સે. અહીં ગીચ જંગેલ આવેલાં સે. રૉમ કથામેં દંડક નામના જંગેલની વાત આવે સે. દંડક જંગેલનો એક ભાગ તેવ્યુ આજનું ડાંગ. ડાંગનો બીજો અરથ લાકડાનો ડંગોરો પુણ થાય સે. ડાંગમેં રૉમ રી'જ્યા હોવાનું કહવાય સે. ડાંગમેં સુબીર નામનું એક ગામ સે. તાં શબરીનો આસરમ હુતો. ડાંગમેં સીતાવન નામનું એક જંગેલ સે. તાંનુ લોક રૉમના નામ ઉપેરથી છોરાંઓનાં નામ રાખે સે. જેમ કે કાશીરામ, રામદાસ, રામલખમણ, સીતારામ, સીતરૂ એવા બધા. ડાંગમેં પાંડવા નામે એક ગામ સે. તાં પાંડવ ગુફા આવલી સે. તાં પાંડવો રેહતા હુતા એમ કહવાય સે. ડાંગમેં પેહલા આદિવાસી રાજાઓ રાજ કરતા હુતા. ઇનાઓનું જીવન રાજા જેવું નીં પુણ સાદુ હુતું. તે વારૂત લડવાવાળા હુતા. ગાઢવી, દહેર, લીંગા, વાસુર્ણા , પીમ્પ્રી, પીપલાઇદેવી, ગારખડી એવા બધા રાજ હુતા. જંગેલ ની ઉપજ એકેજ આવક હુતી. રેલના પાટા નાંખવા માટે, વહાણો બનાવા માટે ને બીજા કામ માટે અંગરેજોને લાકડાંની જરૂર પડતે ડાંગનું જંગેલ રાજાઓ જોડેથી વરહના ભાડાના પટેથી લીધું હુતું. વરહના પૈહા આલવા અંગરેજો મેળો ભરતા. ઇને દરબાર કહવાતો. તાં બધા રાજાઓને ભેગા કરીક મઝેથી રાખવામેં આવતા. પેહલો દરબાર ધુળેમેં ભરાયેલો હુતો. થોડાક વરહો વઘઇમેં ને પાછલાં પચ્ચાહેક વરહથી ડાંગ દરબાર આહવામેંજ ભરવામેં આવે સે. વરહ ૧૯૭૧ થી આખા દેહમેં રાજાઓને આલવામેં આવતા પૈહા બંધ થી'જ્યા પુણ ડાંગના આદિવાસી રાજાઓને વરહની જીવાઇ આલવાની રીત હજુ ચાલુ સે. ડાંગ દરબાર વખેત એક મોટલો મેળો ભરાય સે. ડાંગ જિલ્લાનો આ એકેજ હૌથી મોટલો મેળો સે. અહીં છેટે છેટેથી વેપારીઓ આવે સે. ડાંગના લોક માટે ઘૉર આંગણે મઝા કરવાનો આ એકેજ પરસંગ સે. ડાંગ મેં વારૂત વહરાત પડે સે. ડુંગરાળ જગા હોઇક ને બધુજ પાણી એકદમ નીચે વહી જતું હોય સે. પાણી ભેગું કરવા માટે કોઇ રીત નીં મેં. ઉનાળા દાહડે અહીંના લોકને પાણીની વારૂત તકલીફ પડે સે. કુદરત તો વારૂત પાણી આલે સે પુણ માણહ ઇનો ઉપયોગ નીં કરી હકતો. સુરતથી વઘઇ થી ને નાસિક જતી સડક ઉપેર સાપુતારા આવલું સે. સાપુતારા વારૂત ઊચું આવલું સે. અહીં ઉનાળામેં પુણ હવા ઠંડી રેય સે. એતરે ઉનાળામેં લોક પુવન ખાવા આવે સે. ગુજરાતની અગૉળ વધેલી આ એકેજ પુવન ખાવાની જગા સે. બચડા ઉપેરથી હાપ ઉતરતો હોય એવી વાટને લીધે ઇનાને સાપુતારા કહવાતું હોય એમ લાગે સે. સાપુતારામેં હાપનું એક મંદિર પુણ સે. સાપુતારામેં જિલ્લા પંચાયેતની, ગુજરાત સરકારની ને ઘણી ખાનગી રેહવાની જગાઓ સે. બીજી જગાની સરખામણીમેં અહીં બધી વસ્તુઓ વારૂત મોંઘી મલે સે.

આદિવાસીઓની કહવાતી વારૂત વાતરાઓ સે. અલેગ અલેગ કથાઓ, ગીતાં સે. બધુ હુધરતું જવાને લીધે આ બધું ભૂલાતું જાય સે.

ધરમપુર : ધરમપુર એ વલસાડ જિલ્લાના એક તાલુકાનું મથક સે. ધરમપુર ની વાત રસ પડે તેવી સે. અતારથી આસરે આઠ્સો વરહો પેહલા ધરમપુર માંડવગઢ નામથી જાણીતું હુતું. તે વખેત માંડવગઢ મેં થોરાટ કુટુંબના આદિવાસી રાજા નાથીરાત રાજ કરતા હુતા. ચિતોડના બાપ્પા રાવળ કુટુંબના કુંવર રામશાહે નાથીરાતને મારી નાંખી માંડવગઢની ગાદી લેઇ લીધી હુતી. ઇનાએ નવી જગાએ ગામ ઊભું કયરૂ ઇને રામનગર નામ આયલું હુતું. પછેન રામનગરમેંથી રેહવાનું ફતેપુરમેં રાયખું હુતુ. રામનગર રાજની હદ એક પુણ વખેત હરખી નીં હુતી. એક વખેત રામનગરમેં આઠ તાલુકા ને આઠ કિલ્લા હુતા. શિવાજી મા'રાજે રામનગર જીતી લીધું હુતું પુણ એ મરી જતા સહદેવે પાછું રાજ જીતી લીધું હુતું. વરહ ૧૭૫૬ મેં મરાઠાઓ જોડેની લડાઇમેં રામનગરનો રાજા રામદેવ હારી જયો. મરાઠા ફતેપુરમેં ઘૂસી જેઇ કાપાકાપી ચલાયવી રાજાના કાગળિયા હળગાવી દીધા હુતા. રાણી ને નોકરાણીઓ કૂવામેં કૂદીને મરી જેઇ હુતી. પછેન સમાધાન થતે પાછું રાજા રામદેવ રાજ લીધું હુતું. મા'રાજ ધરમદેવ ફતેપુર છોડી જૂનલા માંડવગઢમેં નવું ગામ વસાયવું. પોતાના નામ ઉપરથી ઇનું નામ ધરમપુર પાયડું. થોડો વખેત રેહવાનું પીંડવળમેં રાયખું હુતું. પીંડવળ નજીક પંગારબારી નામની ટેકરી સે. એ જગા પુવન ખાવાની બનાવાનું રાજાએ નક્કી કયરું હુતું. પુણ એ થ્યુ નીં. ધરમપુર કે રામનગરના રાજા પેહલા ઇમના નામની પછાળ શાહ બોલ લગાડતાં હુતા પુણ જગતશાહથી શાહની જગાએ દેવ બોલ લગાડવાની સરૂઆત થેઇ. ઇની પછાળ એક વારૂ વાત સે. મા'રાજ જગતશાહ ગુજરાતના સુલતાનને મલવા ખંભાત જે'લા હુતા. હૂરજવંશી મા'રાજ હૂરજના દરસન કરીને જ ખાતા હુતા. વહરાત હોવાથી દહ દાહડાથી એકધારો વરહાત વરહતો હુતો. એતરે જગતશાહ ફળ ખાઈ ને રીયો. સુલતાને ઇનાને જોર કરીયો કે તમુ હૂરજ ને મનાવી હૂરજ દરસન કરાવો તૅર હાચા માનું. જગતશાહે હૂરજની પૂજા કયરી ને દહ દહ દાહડાથી વરહતા વાદળાં વિખરાયા ને તાપ પયડો. સુલતાને ઈનાને દેવ જેવો માયનો. જગતશાહે પોતાનો જય(જીત) માયનો. જય ને દેવ ઉપેરથી જગતશાહે જયદેવ નામ રાયખું ને પછેન દેવ બોલ જાણીતો થ્યો. ધરમપુર કે રામનગરના રાજાઓ મેં રામશાહ, સોમશાહ, પુરન્દરશાહ, ધરમશાહ, ગોપુશાહ, જગતશાહ, નારણશાહ, ધરમશાહ(બીજો), જગતશાહ (બીજો) - જયદેવ, લક્ષ્મણદેવ, સોમદેવ, રામદેવ, સહદેવ, રામદેવ (બીજો), મહારાણા ધરમદેવ, નારણદેવ, સોમદેવ (બીજો), રૂપદેવ, વિજયદેવ, રામદેવ (તીજો), નારણદેવ (બીજો), મોહનદેવ ને વિજયદેવ (બીજો) સે. વિજયદેવજીની છોરી ધનકુંવરબાનાં લગેન કચમેરના રાજા હરિસિંહ જોડે થ્યા તૅર આખા દેહના રાજાઓની નજર ધરમપુર રાજ ઉપેર પયડી. મા'રાજ વિજયદેવે ધરમપુરમેં જ્યુબિલી હૉલ બંધાવેલો જે પછાળથી લેડી વિલ્સન મ્યુઝિયમ નામથી બધે જાણીતો થ્યો. આ જગાએ દેહ પરદેહની કારીગરીની વસ્તુઓ, વાંહકામની વસ્તુઓ, જૂનલા પૈહા, વાજાં, દેહ પરદેહની રીતેરહેમની વસ્તુઓ ભેગી કરવામેં આવલી સે. માનવશાસ્ત્ર વિભાગમેં ધરમપુરના આદિવાસીઓની કારીગરી, જીવવાની રીત, વાજાં, ઘરસામાન એવી બધી વસ્તુઓ રાખવામેં આવલી સે. રેવાકાછ્યા (દક્ષિણ) ગુજરાત રાજની આ એક અલેગ જ જગા ધરમપુરને વારૂત જાણીતું બનાવેસે. ધરમપુરને જાણીતું બનાવાની બીજી જગા સે - જિલ્લા વિજ્ઞાન કેન્દ્ર. આ જગા વરહ ૧૯૮૪ મેં કાઉન્સિલ ઑફ સાયન્સ મ્યુઝિયમ, કલકત્તા ને ગુજરાત

સરકારે ભેગા થી'ને બનાવેલી સે. આખા ભારત દેહમેં પાંચ ને ગુજરાતનું એકેજ આવું જિલ્લા વિજ્ઞાન કેન્દ્ર બે ભાગમેં સે. સંગ્રહસ્થાન ભાગ ને તાલિમ ભાગ. તાલિમ ભાગમેં વિજ્ઞાન ને યંત્રોની તાલિમ આદિવાસી છોરાઓને આલવામેં આવે સે. સંગ્રહસ્થાન ભાગમેં રેવાકાછ્યા ગુજરાતમેં થી અલેગ અલેગ વસ્તુઓ ભેગી કરીકને રાખવામેં આવેલી સે.ધરમપુર જાવ તૅર જ્યુબિલી ને વિજ્ઞાન કેન્દ્ર જરૂર ભાળજો.

ઉનાઈ : ઉનાઈ ગરમ પાણીના કુંડ માટે જાણીતું સે. બિલીમોરા વઘઈ રેલવે લાઈન ઉપેર ઉનાઈ ટેસન આવલું સે. ઉનાઈના આ કુંડ વારૂત જૂનલા સે ને તીની જોડે વારૂત કથાઓ જુડાયલી સે. શ્રી રૉમ લંકા જીયતા પછેન પાછાં ફરતાં એક ઋષિના આસરમમેં આરામ કરવા રોકાયલા હુતા. અહીં શ્રી રૉમે યજ્ઞ કરવા માટે અલેગ અલેગ જાત (ગોત્ર) ના બાર હજાર બામુણોને બોલાયવા હુતા. અતારના અનાવલ ગામ જોડે આ યજ્ઞ થે'લો હુતો. બામુણોને અંગોળ કરવા શ્રી રૉમે તીર મારી ગંગાનું ગરમ પાણી કાયઢું હુતું. અનાવલ તે વખેતમેં અનાદીપુર નામથી ઓળખાતું હુતું. તૅરથી તાં એકધારા ગરમ પાણી વહીયા કરેસે. બીજી વાત પણ શ્રી રૉમ જોડે જ જુડાયલી સે. અહીં શરભંગ ઋષિનો આસરમ હુતો. દંડક વનમેંથી શ્રી રૉમ અહીં આયવા. શરભંગ ઋષિ ચામડીના કોઈ રોગથી પીડાતા હુતા. શ્રી રૉમે તીનાની દવા માટે જમીનમેં તીર મારી દવાવાળા ગરમ પાણીના ઝરા બાહરા કાયઢા ને શરભંગ ઋષિનો રોગ દૂર કયરો હુતો. પાણીની જોડે ઉષ્ણ અંબાની મૂરતી પુણ પરગટ થી'. સીતાજીએ પુણ અહીં અંગોળ કયરૂ હુતુ. આશને આઈ, આયા બધુ કહવાય સે. ઉષ્ણ અંબાના ગામડાનું નામ ઉષ્ણ આઈ કહવાતું ને ઈના ઉપેરથી ઉનાઈ જાણીતું બયનું. ઉનાઈમેં ચૈતર મહિનામેં મોટલો મેળો ભરાય સે. ઉનાઈના કુંડના ગરમ પાણીમેં ગંધક, ક્લોરિન ને ફોસ્ફરસ વારૂત ભળેલા સે એતરે તે જીવડા મારી નાંખે સે. કોઢ, સંધિવા (હાંધાનો દુખાવો) ને ચામડીના રોગો માટે તે અસરકારક સે. ધરમપુર તાલુકામેં પંગારબારી નજેક અરણાઈ ગામે પુણ ગરમ પાણીના કુંડ સે. પુણ છેટે જંગેલ વિસતારમેં આવેલા હોયકને કોઈ તીનો ફાયદો લી હકતું નીં.

ફૂંકણા

રેવા કાછ્યા (દક્ષિણ) ગુજરાતના વલસાડ, ડાંગ ને સુરત જિલ્લામેં ફૂંકણા નામની જાત રેય સે. મહારાષ્ટ્ર રાજના ધુળે ને નાસિક જિલ્લામેં પુણ ફૂંકણાઓની વસતી સે. ફૂંકણા જે ભાષા બોલે સે તીને ફૂંકણા ભાષા કહવાયસે. ડાંગ જિલ્લામેં આ ભાષાને ડાંગી ભાષા કહવાયસે. પાંચ ગામે પાણી બદલાય ને બાર ગામે બોલી બદલાય એવી કહેવત સે. ફૂંકણા ભાષા માટે પુણ આ કહેવત બરાબરસે. ધરમપુર વિસતારની ભાષા ને ચીખલી વિસતારની ફૂંકણા ભાષામેં થોડો ફરેક સે. વાંસદા ને ડાંગની ફૂકણાં ભાષામેં પુણ થોડો થોડો ફરેક સે. મહારાષ્ટ્રની હદ ઉપેરની ફૂંકણા ભાષામેં મરાઠી બોલ વધારે હોયસે. ધરમપુર, વાંસદા, ચીખલી વિસતારની ફૂંકણા ભાષામેં વારલી, ઢોડિયા ને ગુજરાતી ભાષાના બોલ વારૂત હોયસે. દરિયા કાંઠે રેહતા લોકને જૂના જમાનામેં કોંકણા નામે ઓળખવામેં આવતા હુતા. રત્નાગિરિ વિસતારના લોકને હજુ પુણ કોંકણાજ કહવાય સે. વલસાડ, ડાંગના ફૂંકણા રત્નાગિરિ

બાજુથી ને કોંકણપટ્ટીથી આ બાજુ આયવા હોવાનું માનવામેં આવેસે. પુણ બીજી રીતે વચાર કરીએ તો આવું માનવું બરાબર નીં હોય એવું લાગેસે. નવસારી પૂર્ણા કોતેળાના રેવાકાછ્યા બાજુના વિસતાર લગી કોંકણ વિસતારની હદ હુતી. અહીં વરહો હુધી કોંકણ રાજ ચાલતું હુતું. કોંકણ વિસતારમેં રહેતા લોક કોંકણા કે કૂંકણા કહવાતા. એતરે એમ કી' હકાય કે કૂંકણા અસલમેં અહીંના જ સે.

કૂંકણાઓની વાતો વારૂત મોટલી સે. એ કનસરી વાતરા, ઢાકની વાતરા ને બીજી રીતે જીવતીસે. રૉમ કથાને મહાભારત કથાની પુણ વાતરા જીવતી સે. કુંતામાડીના પાંચને માદરીના બે એમ પાંડવો પાંચ નીં પુણ હાત હુતા. કર્ણ જોડે બીજો છોરો એમ બે છોરા ખાનગી હુતા. આવી વાતરા નવી કહવાય તેવી સે. કૂંકણા માને સે કે ખેડવાનો હક ભગવાને હૌથી પેહલો કૂંકણા ને આયલો હુતો. કનસરી દેવી ભગવાને આલેલી દેવી સે. કનસરીનો અરથ જે કોપીઓ જેમ ફૂટેસે એવો થાયસે. ધાનના દાણામેંથી કોપીઓ ફૂટેસે, કનસરીની વાતરામેં પુણ કનસરી મહાદેવના નાવણિયામેંથી કોપીઓ જેમ પરગટ થાયસે તૅર ખાલી કૂંકણાજ તીને ઓળખી બતાવેસે.

કહવાતી વાતરામેં શાંતા કુનબી, વાળે કુનબી અહલા બાર જાતના કુનબી-કૂંકણાઓ ગણાવેલા સે. કૂંકણાની ગાયકવાડ, માહલા, વાઢુ, ગાંવિત, હુડકી, ગવળી, ભગરિયા, ભોયે, જાદવ બધી વારૂત જાતોસે. જાતના બધાજ ભાઇ-બેન ગણાયસે. એટલે જાતમેં લગન નીં થતા. કૂંકણા કનસરી, માવલી, ડુંગરદેવ, હિરવાં, હિમાઇ બધી દેવીઓને પૂંજેસે. બ્રહ્મ દેવનેજ ખાલી અલેગ રીતે પૂંજેસે. કૂંકણા જાતમેં દેવીઓનું પૂંજન એક અલેગ જાતની રીત સે. કૂંકણા લગેનને વરાઢ કેય સે. પેહલા કૂંકણા રીતથી લગેન થતેલાં. હાવ સૅરની રીતે લગેન થાયસે. ડાંગમેં હાવ લગેન લેવાયસે. પેહલા ખાલી ખોળો ભરાઇને છોરી વળાવામેં આવતી. વરહો પેહલા વલસાડ જિલ્લામેં પુણ ગરીબ કૂંકણામેં આવી 'બોળવેં' રીત હુતી. મરી જાય તૅર મડદાને બાળવામેં આવેસે. ડાંગમેં મરી જાય તે વખેત થાળી કથા ગાવામેં આવેસે. મહારા પછેનની છેલ્લી વિધિ દેવકારેંની સે. દેવકારેં વખેત દહ કે વધારે મરેલા જણના હગાં ભેગાં થઇક ને વિધિ કરેસે. દેવકારેં વખેત ઢાકભક્તિ કરવામેં આવેસે. ઢાક ઉપેર ગીતાં ગાવામેં આવેસે. જેની અંદેર દેહીની આતમા જોડે વાત, આતમાની ભગવાન જોડે વાત, દેહી ખતમ થી'જવાની વાત આવેસે. આ વિધિ વખેત દરેક મરેલાના નામનો ઘુમારો હોયસે, જીના દેહીમેં મરેલો ભરાયસે ને બાકી રી'જે'લી લેતી દેતીની વાત મરેલો પેલા ઘુમારાના દેહીમેં ભરાયને મરેલાંના હગાંને કેયસે. જેતરી બને એતરી તીની ઇચ્છા પૂરી કરવામેં આવેસે. દેવકારેં પછેન મરેલો દેવ બની જાયસે. પછેન પેઢી દર પેઢી ઈની દેવ તરીકે પૂજા કરવામેં આવેસે.

કૂંકણાના વાજાં : આપણી જીંદગી એક સંગીત સે. આપણી આજુબાજુ સંગીત સે. ચકચક કરતા પોદયાં સંગીત ફેલાવેસે. ટપટપ ટપકતા પાણીનાં ટીપાં સંગીત ફેલાવેસે. વે'તા કોતેળામેં સંગીત સે. ધીરે ધીરે ફૂંકાતા પુવન થી ડોલતા ઝાડવામેં સંગીત સે. સંગીતના તાલ જોડે તાલ મીલાવા વાજાં બચનાં ને પછેન એક બીજાનાં થી'જયા. કૂંકણા જાતના વાજાંની થોડી ઓળખાણ કરીએ.

૧. ઘાંઘળી : આ દેવવાજું સે. બે દૂધી, વાંહની એક લાકડી, જરેક મધનું મીણ, બંગડી, મોરનાં પીછડાં ને પાતળો તાર અહલું હોય તૅર ઘાંઘળી તીયાર. આ વાજું ભગતોજ વગાડેસે. કનસરી કે માવલીની પૂજા વખેત ભગત આ વાજાંથી દેવ કથા ગાઇ હંભળાવેસે. માવલીની પૂજા પુણ મઠ કે ડુંગર દેવની જેમ અલેગ અલેગ રીતે

ઉજવાયસે. આ વાજું ડાંગમેં વધારે નીં વપરાતું. વલસાડ જિલ્લાની ઉગમણે ઘાંઘળી વધારે વપરાયસે.

૨. તારપું : એક લાંબી મોટલી દૂધી, ગાય કે ડગરાનું એક સિંગડુ, તાડનાં પાયડાં, મોરનાં પીછડાં, બે પીહી ને મધનું થોડું મીણ અહલી વસ્તુ હોય તૅર તારપું તીયાર.આ વાજું પુણ દેવ વાજું જ સે. માવલી કે ડુંગરદેવની પૂજા વખેત જો'વે જ. તારપું વલસાડ જિલ્લામાં જાણીતું સે. ડાંગમેં નાનલું તારપું જાણીતું સે ને ઇનાને ડાંગમેં તારપું નીં પુણ પાવરી કહવાય સે. તારપાની એક વાત સે -

કોકાયના મોર, ઠોકાયના ભૂંઇ બોકા,
ધરતું ન ધરતી હાંફની, ને દેવું ન દેવાં કાંપનાંત.

એતરે કે જાણે મોર બોયલો, ઇનાનું પેટ જમીનને અડયકું, ધરતી પુણ ડોલી ડોલીને હલી જેઇ ને દેવો પુણ હલી જયા. આ વાજું વાગતું હોય તૅર આજુબાજુ ના બે તૅણ ખેતરવા છેટે લગેન તીનો અવાજ હંભળાયસે. તારપા ઉપેરનો નાચ આંખને ભાળવો ગમે તેવો હોય સે. નાચનારાને રંગ ચઢાવા તારપું વગાડનાર પુણ વગાડતે વગાડતે નાચે સે.

૩. માદળ : આ વાજું ઢોલ જેવું સે. આ વાજામેં વગાડનાર જ નાચનાર હોયસે. બે,ચાર,છો,આઠ,દહ એમ બબેની જોડમેં નાચવામેં આવેસે. વગાડનારે બાયડીનો વેહ પેરવો પડેસે. માદળ વગાડનારને માદળી કહવાયસે. માદળીને રંગ ચઢાવા ગાનારા ગીતાં ગાવેસે. વચમેં રરમલી ને સોહોંગ પુણ થાયસે, એતરે હાંહવુ આવે એવો ચાળો. લગેન પરસંગમેં કે ખાસ ખૂસીના પરસંગમેં માદળ વગાડવામેં આવેસે. આ રીત હાવ ખતમ થતી જાયસે. ચીખલી તાલુકાના મીંચાઝરી ગામના માહલા કુટુંબના માદળીઓ ને રરમલીઓ જાણીતા સે.

૪. કાહળે : સરણાઇ જેવી હોયસે. તીની જોડે સુરતે ને સાંગડ કે ઢોલ હોય સે. આ વાજું લગેન કે બીજી ખૂસી વખેત વગાડવામેં આવેસે.

૫. થાળી :- કાંસાની થાળીને ભાંગસરની લાકડી, એ વારૂ વાજું સે. કાંસાની થાળીમેં ભાંગસરની લાકડી મધના મીણથી ઊભી રાખવામેં આવેસે. તે લાકડીને ઉપેરથી નીચે બાજુ ઘસતે અવાજ આવેસે. આ અવાજને તાલે વાતરા કહવામેં આવેસે. થાળી ડાંગમેં જાણીતી સે. વલસાડ બાજુ ઇનાને થાળા કહવામેં આવેસે.આ જોડે ઢાક, મોહવર, ચંગ, પાવી બધા વાજાં પુણ જાણીતા સે. આ બધા વાજાં જંગેલની ઉપજમેંથી જ બને સે. બાહેરથી નીં લેવા પડતા. માદળ, સાંગડ, ઢોલ ને ઢાકના ચામડાં પાળેલા ઢોરમેં થી મળી રેયસે. વાંચનાર ભાઇબંધ, હાંભળનાર વડીલો, તમારાં વાજાં જોડે આ વાજાં મેળવી જો જો, કદાચ આપણે એકબીજાનાં વાજાં ભાળીને બનાયવા હોય એવું પુણ બને ! રૉમ, રૉમ.

હું આપણા બાપદાદા રાખેહ હુતા?

વારૂત જૂના વખતમેં આપણા દેહમેં ખાલી રાખેહ રેહતા હુતા. રાખેહની રીતરહેમ વારૂ હુતી. રાખેહ સૅરમેં રેહતા હુતા. રીતરહેમ મેં વારૂત સુધરેલા હુતા. વારૂત લડનારા હુતા. રાખેહના સમાજમેં આશનું વધારે ચાલતું હુતું. તે દેવી પૂજાને વારૂત માનતા હુતા. મોંહે-જો-ડેરો (વરહો પહેલા વારુત મોટલું સૅર ધરતીમેં દટાઇ જેલું તીનો ટેકરો મોંહે-જો-ડેરો કહવાય સે. જે ખોદીને બાહેર કાઢેલું) મેંથી ધરતી માડીના જેવી મૂરતી મળેલી હુતી. જે આની ગવાહી પૂરે સે. રાખેહની પોતાની અલેગ ભાષા હુતી. રાખેહની પોતાની કથાઓ હુતી. આર્યો લખેલી કથાઓ પુણ કેય સે કે આ ધરતી પેહલાં રાખેહની હુતી. પ્રોફેસર બેનરજી નું કહેલું તેમ યયાતિની બેઉ લાડીઓ રાખેહ હુતી. ભૃગુ કે શુક્ર જાણીતા રાખેહ ગુરૂ હુતા. યદુઓ, તુર્વસુઓ, પુરૂઓ બધા રાખેહ જ હુતા.

પછેન અહીં આર્યો આયવા. આર્યો ને રાખેહ વચમેં વરહો હુધી લડાઇઓ થી'. ઇમેં રાખેહ હાયરા ને આર્યો જીયતા. રાખેહની કથાઓ ઉપેરથી આર્યો કથાઓ બનાયવી ને પછેન રાખેહની કથાઓ ખતમ કયરી હોય એમ લાગે સે. રાખેહની કથાઓ એકા એકાને કેઈ ને જીવતી રેઈ. સમાજમેં કહવાય સે કે હારેલા બધીજ રીતે ખરાબને જીતેલા બધીજ રીતે વારૂ. આ વાતનો ફાયદો લેઇકને આર્યો એ રાખેહ ને નીચા ને વારૂત ખરાબ કીધા. તાં હુધી કે ખરાબ એતરે નીચ એવા અરથમેં રાખેહ બોલ વપરાવા લાયગો. હારેલા રાખેહ જીવતા રેહવા જંગેલમેં ભરાયા હુસે. જંગલમેં રેહતા રાખેહ વનનર નામે ઓળખાતા હુસે. રૉમકથામેં આવતા વાનર આ કહવાયલા વનનર જ હુસે. સુગ્રીવ, વાલી, હનુમાન બધા વાનરોના આગેવાન હોઇ સકે. આજના મોટા ભાગના આદિવાસીઓ વનવાસી સે. એમના સમાજમેં આશનું વધારે જોર ચાલેસે.

દેવીપૂજા એ રાખેહે આલેલી સે. રાખેહની અલેગ - નીં હમજાય એવી - ભાષા જેવી જ આદિવાસીઓની પુણ અલગ ભાષાઓ સે. લખાતી નીં મેં પુણ એ ભાષાઓ મેં વારૂત કથાઓ એકા એકાને કેઇને જીવતી રાખેલી સે. આદિવાસી ગીતામેં સમાજ દેખાયસે, દુખ પુણ સે ને હાંહવાનું પુણ સે. આ સરખામણી કરતે એક વચાર આવે સે કે હું આપણા બાપદાદા રાખેહ હુતા ? તમુ હું માનો સો ?

ભૂમિ હુન્નિમ (ઘરતીનો તીવાર)
કર્ણાટક રાજની એક રસકસની વિધિ

ગુરૂરાવ બાપટ

ઘણાખરા સમાજોની વિધિ ને ઘરમના કામોમેં રસકસની વિધિઓ હોય સે. રસકસની વિધિઓ ઘણુ કરીને પેદાશ ને છોરા પેદા કરવાની રીત જોડે - એતરે કે ઘરતી ના રસકસને બાયડીના રસકસ જોડે - જુડાયલી હોય સે. કોઇપુણ સમાજને ટકી રે'વા માટે આ બેઉ ઘણાજ જરૂરી સે, ને ઘણી ખરી રસકસની વિધિઓમેં આ બેઉ એકબીજા જોડે જુડાયલાજ હોય સે. અહીં બતાવામેં આવલી વિધિ એ ઘરતી માડીને આલેલુ માન કી'હકાય પુણ તીની જોડાજોડ તીનો સબંઘ બાયડી ના રસકસ જોડે પુણ સે.

ખૂબ પાક થાય તૅર ઘરતીમાડીનો આભાર માનવાની રીત કર્ણાટક રાજના ઘણાખરા ખેડૂત સમાજોમેં જોવા મલે સે. અહીં કર્ણાટક રાજના માલનાડ મલકના ગાઢા જંગેલોમેં રેહતા 'દીવ' લોકોમેંની એક વિધિ બતાવામેં આવલી સે.

દહરા દિવાળીના મહિનામેં, દહરા પછેન આવતી પૂનેમે (શરદ પૂનેમ) આ તીવાર મનાવામેં આવેસે. ડાંગેર વાયવા પછેન આસરે બે મહિના પછેન ને કાપણીના આસરે દોઢ મહિના અગૉળ આ તીવાર આવે સે. ઘરતીની પૂજા તીમેં ભારે પેટવાળી બાયડીની રીતે થાય સે. પહેલીવારની ભારે પેટવાળી બાયડીને સાતમે મહિને કરાતી વિધિ ને આ વિધિ એક જેવી દેખાય આવે સે.

આ તીવારની તીયારી તીવારના ઘણા દાહડા અગૉળથી સરૂ થી' જાય સે. વાંહમેં થી બે ચારલી (એક નાનલી એક મોટલી) આ માટે ખાસ બનાવામેં આવે સે. તીને માટીથી લીંપવામેં આવે સે, ને તીની ઉપર ચોખાના લોટથી અલેગ અલેગ ચિત્ર દોરવામેં આવે સે. ખેતીના હોય તેવા અલેગજ ચિત્રો તીમેં જોવા મલે સે.

ઘરતીમાડીને ચઢાવાના નીવેજની તીયારી આગલી રાતે જ સરૂ થાય સે. જાતજાતના સાકભાજી ને ખવાય તેવા પાયડા જોડે ભાત રાંઘવામેં આવે સે તીને હચ્ચંબલિ કેહવામેં આવે સે. (હચ્ચંબલિ એતરેકે પૂજન માટેનું ખાસ ખાવાનું - નીવેજ). બીજી વસ્તુઓની જોડે જ 'કડબૂ' નામની એક ખાસ ખાવાની વસ્તુ બનાવામેં આવે સે. (કડબૂ એતરે કેળાના પાયડા પર ચોખાનો લોટ લગાડી, ગોળ વાળીને, બાફીને બનાવેલી ખાવાની વસ્તુ) તીની જોડે બીજી પુણ કેટ્લીક વસ્તુઓ બનાવામેં આવે સે.

વે'લી હવારે, હૂરજ ઊગે તે પેહલા ઘરનો મોભી નાની ચારલીમેં હચ્ચંબલિ લેયને ખેતરમેં જાયસે. તાં અલેગ જ ગીતાં ગાવતો ગાવતો હચ્ચંબલિ આખા ખેતરમેં વેરી નાંખે સે.

તે પછેન હવારે જ, બપોરા થાય તે પેહલા, રાંઘેલી બઘી જ વસ્તુઓ મોટી ચારલી મેં લેયને આખું કુટુંબ

ખેતરમેં જાય સે. ડાંગેરના રોપા અગૉળ નાનલી દોરી બાંધીને તીને આંબાના પાયડાથી સણગારીને, તોરણ બનાવી પૂજનની જગા બનાવામેં આવે સે. ચારલી મેં થી લાવલુ ખાવાનું કેળાના પાયડા પર વેંચવામેં આવે સે.

આ પૂજન વિધિ ઘરનો મોભી અદમી નીં પુણ હૌથી મોટલી બાયડી કરવાની હોય સે. ઘરતીમાડીની પૂજા ભારે પેટવાળી હમજીને કરવામેં આવે સે. તીને લીલી બંગડી, કબજાનું નાનલું કપડું ને મંગળસૂત્ર (પેણેલી બાયડીએ ગળામેં પેરવાની માળા) ચઢાવામેં આવે સે. પુણ આ પૂજન વિધિની એક અલેગ વાત એ સે કે જે બાયડી આ પૂજા કરતી હોય સે તે પોતાનું મંગળસૂત્ર ઉતારીને ડાંગેરના રોપાને બાંધે સે. આ રીત ખાલી દીવ સમાજમેં જ જોવા મલે સે, આજ મલક મેં રેહતા બીજા કે બામુણ જેવા સમાજમેં નીં મેં.

પૂજા થીયા પછેન ખાવાનાનો એક ભાગ ઉંદડાને આલવામેં આવે સે, એક ભાગ કાગડાઓને અલાય સે જીમને પૂરવજોના આતમાની જેમ જોવામેં આવે સે. કાગડાઓ ખાવાનાને અડકે નીં તાં હુધી કોઇને પુણ ખાવાનું ખાવા દેવામેં આવતુ નીં મેં. ખેડુતના જીવનનો આજુબાજુના જનાવર ને પોદયાંની દુનિયા જોડેનો નજીકનો સબંધ આવા રિવાજોમેં થી દેખાય આવે સે. આવી રીતે જનાવરો ને પોદયાંઓને ખાવાની વસ્તુથી બોલાવા પછાળ કુદરતને સાથ આલવાની વાત પુણ દેખાય આવે સે. ભૂમિ હુન્નિમના તીવારની અગૉળ પછાળના વખતમેં જ ડાંગેર પર જીવાત આવવાનો વખેત સે. આ જીવાતને ખાઇને પોદયાં કુદરતને સાથ આલી જીવાત મારવાનું કામ કરે સે.

પૂજા પૂરી થયા પછેન, ખાસ બનાવામેં આવલુ એક કડબૂ ડાંગેરના રોપા નીચે, જાં જમીન કાયમેજ ભીની રેહતી હોય તાં, દાટવામેં આવે સે. ૪૫ થી ૫૦ દાહડા લગી તીને એમેજ દાટી રાખી કાપણી વખેત બાહરૂ કાઢવામેં આવે સે. નવાઇની વાત એ સે કે એતરા દાહડા પછેન પુણ એ તાજુ ને તાજુ ખવાય તેવુ રેય સે. કાપણી કરતા બધા લોકોને એ પરસાદ ગણી વેંચવામેં આવેસે. બાયડીના પેટમેં રે'લા છોરા જેવુ આ ચોખ્ખુ દેખાય આવે સે.

આ રસકસની વિધિ આ મલકમેંની બીજી જાતિઓ મેં પુણ જોવા મલે સે, પુણ નાનલી નાનલી વાતોમેં ઘણોખરો ફરેક દેખાય આવે સે. બીજી કેહ્લીક રસકસની વિધિઓની જેમ આ વિધિમેં માટીના રસકસનો બાયડીના રસકસ જોડે સીધો સબંધ જુડાયેલો દેખાય આવે સે. ખેતી કરતા સમાજની માટી જોડે, જનાવર ને પોદયાં જોડે, એતરૂજ નીં પુણ કીડીયો-જીવડાં જોડે રે'લી સગાઇ પુણ તીમેં જોવા મલે સે.

દેવ દેવતા, ભૂત પલિત ને બડવો

કવિતા મહાજન

કુદરતના કામ ભાળીને સરૂઆતના માણહના મનમેં તીના માટે ડર, ખેંચાણ, નવું જાણવાના વિચાર થીયા ઑહે તે આપુણ જાણીએ સે. આજના સમાજની દેવદેવતા ને ભૂતપલિતની માનતાઓના મૂળિયા પુણ માણહ માટે નકલ કરવા જેવી વાતો મેં રે'લા સે. આદિવાસી સમાજ તો આજે પુણ કુદરતની ઘણો નજીક હોવાથી તીના મનમેં કુદરતમેં રે'લી દેવની તાકાત માટે એક પાક્કો ભરોસો ઊભો થીયો સે.

વહરાત, વાવાઝોડું, ધરતીકંપ, પૂર, દુકાળ જેવી કુદરતી વાતો, ને એકદમ ઊભો થતો મંદવાડ, એકદમ મરી જવું, પાક પર પડતી જીવાત ને ઢોરાંનું મરી જવું, આવી કેટ્લીક માણહનું નીં ચાલે એવી વાતો ને માણહે ઊભા કરેલા સમાજમેં કારણ વગરની વાતો, ઝગડાઓ, છૂટા પડી જવું, દૂર રે'વું, છૂટાછેડા જેવી વાતો માટે પુણ માણહ થોડી અલેગ રીતે વચાર જોડવા માંયડો. તીમેંથી જ બધા કામકાજ ઊભા થીયા. કંઇક વારૂ કે કંઇક ખરાબ કરી હકતા દેવનો ને ભૂતપલિતના વચારનો જલમ થીયો.

પોતાનો બચાવ થાય, બધી રીતે વારૂ જીવવા મલે, બદનામી, નુકસાની કે આફત નીં આવે એતરા માટે જ આદિવાસીઓનો પુણ ધરમ ઊભો થીયો. આ ધરમ પાળવા માટે રેહવાના, બોલવા ચાલવાના નીમ ધીમે ધીમે તીયાર થતા ગ્યા. માણહ ને તીની આજુબાજુની કુદરત આ બે જોડેના સબંધોના વચાર ઘડતી, ને બધી રીતેરહેમમેં જણાઇ આવતો ભરોસો ને બોલવા ચાલવા, રેહવાની ગોઠવણ તીને જ ધરમ કહવાય. ધરમની આવી વાત ' ડિક્શનરી ઑવ એન્થ્રોપોલોજી ' મેં કરવામેં આવલી સે. એડવર્ડ ટાયલરે તીની 'પ્રીમિટીવ્ કલ્ચર ' નામની ચોપડીમેં ' દૈવી જનાવર પરનો ભરોસો એતરે જ ધરમ' એવું કીધેલું સે. ધરમ પાળવા માટે કે ધરમની બોલચાલ માટે જે નીમ ઘડાય સે, તીનું બરાબર પાલન થાય, બધાને તે જાણવા મળે તે તો માટે ને ધરમના કામમેં દેવતાઓ ને માણહ વચ્ચે કોઇ રે'વું જોવે તે કારણથી બડવાને સમાજે બનાયવો ઑહે. બડવો બધા કામકાજ ને વિધિઓને પોતાનું કામ બનાવી લીધું ને ધીમે ધીમે સમાજમેં પોતાની કાયમની જગા બનાવી લીધી.

બધા સમાજમેં દૈવી જનાવર કે આતમાઓના અલેગ જ આકાર નક્કી થે'લા હોય સે. તીના ભાગ પુણ પાડવામેં આવલા સે. તીમની મૂરતીઓ બનાવામેં આવે સે. તીની માણહના જીવન પર કેવી રીતની વારૂ કે ભનતી અસર થહે તે માટે પુણ અલેગ જ વચાર જોડવામેં આવે સે. તીમની પૂંજન કરવાની પુણ અલેગ રીતો બની જાય સે. એમ દેવની, ભૂતપલિતની ને પૂરવજોની પૂજા કરવામેં આવતી હોવાનું દેખાય આવે સે. ને કેટ્લાંક ઢોરાં, પોદયાં ને ઝાડવાંની પુણ પૂજા થતી હોય સે. આદિવાસીઓમેં કેટ્લાક કુદરતી દેવ પુણ દેખાય આવે સે. હૂરજ, ચાંદો, હીંજાળિયો તારો, વાદળ, ધરતીમાડી, મેઘરાજા એવા દેવ હોય સે. આ બધા જ દેવ ને ભૂતપલિતની

તીમના જીવનમેં અલેગ નીં પાડી હકાય તેવી જગા સે. જીવનના બધા સુખ દુખના પરસંગ જોડે, રોજના કામકાજ જોડે, મંદવાડ ને તીના ઈલાજ જોડે આ બધાનો પાક્કો સબંધ બંધાયેલો સે. આદિવાસીઓના દેવદેવતાઓ, તીમના અલેગ જ કામો ને બીજી વાતો હું સે તે હવે આપણે જોયે.

૧. ગામદેવી : ગામદેવીનું થાનક ગામને સીમાડે રાખવામેં આવે સે. ગામની સીમમેં નાનલું મંદિર બનાવામેં આવે સે. ઘણું કરીને હેદૂ કે આમળાના ઝાડ નીચે બાંધવામેં આવે સે. મંદિરમેં લાકડામેંથી બનાવેલી ગામદેવીની આખી ઊભી મૂરતી હોય સે, કે પછેન ઊભો હિંદૂર ચોપડેલો પથરો જોવા મલે સે. ગામલોકોની ખેતીવાડી પર નજર રાખવી કે તીને હાચવવી એ ગામદેવીનું કામ હોય સે. ગામદેવીની તાકાતની હદ જે તે ગામની સીમ જેતરી જ હોય સે. તે ગામ જેતરૂ જ તીનું રાજ ને તાકાત હોય સે. વાઘોબા (વાઘદેવ) તીના હાથ નીચે હોય સે. સરાવણની અમાસના પેહલા નોરતામેં ઘડો બહાડીને ગામદેવીને નવ માળા ચઢાવામેં આવે સે. નવમી રાતે જાગવાનું કરાય સે. તે રાતે કેહ્લાકના દેહીમેં દેવ આવેસે. હવારે કૂકડાં કાપીને ઘડો ઉઠાવામેં આવે સે. આ કામ ગામના ખેડૂતો પૈહા ઉઘરાવીને કરે સે. વરહમેં બે વાર, એતરે કે વાવણી વખેત ને પાક તીયાર થાય તે પછેન કાપણી વખેત, આ રીતે બધા ભેગા થી'ને પૈહા ઉઘરાવીને બોકડો કાપીને ગામદેવીની પૂજા કરે સે. તે વખેત આજુબાજુના બીજા બધાજ દેવ અગૉળ પુણ નૈહોળ ફોડવામેં આવે સે. નવુ હિંદૂર ચઢાવાનું કામ પુણ તે જ વખેત કરવામેં આવે સે.

૨. વાઘોબા કે વાઘ્યા (વાઘદેવ) : વાઘોબાની જગા ગામદેવીના મંદિરમેં જ તીની નજીક સે. વાઘોબા ગામદેવીના હાથ નીચે કામ કરે સે. તીના પૉગ નજીક તીની જગા સે. જંગેલના વાઘ કે બીજા જંગલી જનાવરોની આ મૂરતી સે. તીને ગામદેવીના હાથમેં રાખવાથી જંગેલના વાઘ જેવા જંગલી જનાવરોથી ગામલોકો હેરાન નીં થતા. ગામદેવી જ તીના પર કાબુ રાખે સે એવું માનવામેં આવે સે. કદીક જો કોઈ વાઘ જંગેલ છોડી ગામમેં ઘૂસી આવે, માણહને કે ઢોરાંને મારવા-ખાવા લાગે તૉર ગામદેવી અગૉળ નૈહોળ ફોડવામેં આવે સે.

૩.નારાન દેવઃ આ એક કુળ દેવતા સે. તે જીના કુળદેવ હોય, તેવા માણહના ઘૉરમેં તીની ચાંદી કે પિત્તળની તકતી હોય સે. નારાનદેવ એ બધાજ દેવોનો મુખી કે બધાથી મોટલો એવો દેવ ગણાય સે. ઘણી કથાઓમેં, ફેંસલો કરવામેં, વચ્ચે પડીને ફેંસલો કરવામેં કે હમજાવાના પરસંગે તીનું નામ લેવાતું હોય સે. કોઈ ઘરમની વિધિની સરૂઆતમેં પેહલું નામ નારાનદેવનું લેવાય સે. કેહ્લાક લોકગીતાં મેં સરૂઆતમેં પૉગે લાગતી વખેત કે બીજા જે પુણ ગીતાંમેં દેવદેવતાના નામો આવતા હોય તે બધામેં પેહલું નામ નારાનદેવનું લેવાય સે.

૪. હિરવા ને હિમાયઃ હિરવાદેવ ને હિમાયદેવી એ બે કુળદેવતા જ સે. હિમાયદેવીની ચાંદીની તકતી હોય સે. હિરવાદેવની મૂરતી હોતી નીં મેં. મોરના પીંછડા ભેગા કરી તીના પર હિંદૂરથી ચાંદલા કરી તીને દેવ હમજવામેં આવેસે. હોળી અગૉળ હિરવાદેવની પાલખી ફેરવે સે. ઘોલકાઠી (લાકડી) ને છેડે આ દેવ બાંધીને ઘૉર ઘૉર લી' જવામેં આવે સે. લોકો તીની પૂજા કરે સે ને તીની બાધા રાખે સે. આ બેઉ કુળદેવતાનું કામ જે તે કુળ ના માણહોને હાચવવાનું, તીમની આફતો દૂર કરવાનું ને વાંધા હોય તૉર દૂર કરવાનું સે.

૫. જરમરી : હિંદૂર ચોપડેલા પથરાના આકારમેં ગામને સીમાડે આ દેવી દેખાય આવેસે. કોઈ પુણ મંદવાડ ગામમેં પેહે નીં તે માટે આ દેવી તાં ચોકી કરતી હોયસે. જો કોઈ મંદવાડ ઊભો થાય તૉર લોકો તીની બાધા રાખે સે. મંદવાડ ઘણો વધારે હોય કે ઘણો જ વધી જયો હોય તૉર આ દેવી પર કાંટા નાંખવામેં આવે સે. આ કાંટા તે જાતે

દૂર કરીને ફેંકી દેય સે ને તીની જોડે જ મંદવાડ પુણ દૂર ફેંકાય જાય સે તેવું લોકો માને સે.

૬. કણસરી : આ અનધાનની દેવી સે. ફૂલ ને ચોખા હાથ મેં લી'ને, કણસરીના નામનો બોલ ભણી, મોહટીમેં મેલવામેં આવેસે. તીનાથી વારૂત પાક થાય સે, બરકત થાયસે એમ મનાય સે. જો કોઇ ઘૉરમેં ધાનનો બગાડ થતો હોય તો ઘૉરના જ કોઇ માણહના દેહીમેં દેવી આવીને તીનો ઝગડો કરીને રડે સે. કણસરીના ગુસ્સાથી દુકાળ પડે સે એવું માનવામેં આવે સે.

૭. પલ્હેરી : આ પુણ એક કુળદેવી સે. કોઇની લાડી જોડે નીં રેહતી હોય કે વારેઘડીએ ભાગી જતી હોય તૉર આ દેવીની બાધા રાખવામેં આવે સે. લાડી પાછી આવે એતરે નેહોળ ફોડીને કે કૂકડી કાપીને બાધા પૂરી કરાય સે. આ દેવીની ચાંદીની તકતી હોય સે.

૮. કાળભૈરી : આ પુણ એક કુળદેવી સે ને તીની પુણ ચાંદીની તકતી હોય સે. કાનની કોઇ પુણ બીમારી માટે તીની બાધા રખાય સે, જે બીમારી દૂર થાય તૉર નેહોળ ફોડીને પૂરી કરાય સે.

૯. પાંગલી : આ પુણ એક કુળદેવતા સે. તીની પુણ ચાંદીની તકતી હોય સે. કોઇના હાથ-પૉગ દુખતા હોય કે હાથ-પૉગની કોઇ બીમારી હોય તો તીના નામના અપાસ રખાય સે.

૧૦. બહરમદેવ : બહરમદેવને ઠાણે જિલ્લાના વજ્રેશ્વરીદેવી ને મહાલક્ષ્મી એ બે મોટલા દેવ થાનકની દેવીઓનો ભાઇ માનવામેં આવે સે. દર વરહે દહરા પર બહરમદેવની છડી (લાકડી) ફેરવામેં આવે સે. તીને ગામેગામ લી' જવામેં આવે સે. તીની જોડે મોટલો ઢોલ વગાડવામેં આવે સે. ઢોલનો અવાજ હંભળાય એતરે ગામલોકો નાચતા કૂદતા હામે જેય છડીને તેડાવી ગામમેં લાવે સે. ગામનો બડવો આવે સે. પાટલો મૂકી તીના પર છડી ઉભી કરાય સે, જમીન પર નીં મૂકતા. છડી ફેરવવાનું માન જે માણહનું હોય તીને ચોખા કે પૈહા અપાય સે. આ વખેત બડવાના દેહી મેં બહરમદેવ આવે સે. દેવની બાધા રાખવામેં આવે સે. બધુ વારૂ થાય તો બીજા વરહે છડી આવે તૉર બાધા પૂરી કરવામેં આવે સે. બહરમદેવની છડી જે ઘોરમેં લી' જયા હોય તાંથી પાછી ફરે તૉર તે ઘૉરમેં રાતે જાગવાનું હોય સે. પોતાની તાકાત હોય તેમ દેવતાને કૂકડા કે બોકડાનો ભોગ ચઢાવામેં આવે સે.

૧૧. મ્હસેસર : બડવો દેવને રમાડે સે તૉર આ દેવ તીનામેં આવે સે. એ ટક્કર લેવાડે સે એતરે તીને મ્હસેસર કહવામેં આવે સે. કોઇપુણ ભૂતપલિત જોડે એ ટક્કર લી' હકે સે. કોઇ તીની હામે નીં પડી હકતું. ભૂતને તે ભગાડી દેય સે.

૧૨. ડુકર્યા : આ દેવ ભગતના દેહીમેં આવે સે ને તે કાદવમેં આળોટે સે. આખા દેહી એ કાદવ ચોપડી લેય સે. એતરે તીને ડુકર્યા દેવ કહવાય સે.

૧૩. વીર : વારૂત લડવાળા કોઇ પૂરવજ જેવો આ કુળદેવતા સે. તીની મૂરતી હોતી નીં મેં, પુણ એક જાડુ-મોટલુ બાવડામેં પે'રવાનું ચાંદીનું કલ્લુ હોયસે, જીને દેવ માની પૂંજવામેં આવે સે. આ કલ્લાના દેખાવ પરથી તે પૂરવજની તાકાતનો આશરો બાંધવામેં આવે સે. આ દેવ કોઇના દેહીમેં આવીને કુળના દુસમનોને ખતમ કરે સે ને કુળને હાચવે સે.

૧૪. બામનદેવ: આ એક કુળદેવતા સે. લગેન વખેત જૅર બડવો દેવ રમાડે, તૅર એ બધાથી છેલ્લે ભગતના દેહીમેં આવે સે. લગેન માટે મૂરત જોવાનું બામુણનું કામ એ કરે સે. એતરે તીને બામનદેવ કહવામેં આવે સે. આ

દેવ જૅર દેહીમેં આવે તૅર તીને મૂરત લખવા માટે હાથમેં રોલ્લો ને તીની ઉપેર લખવા માટે સેકેલી બોંબીલ (એક જાતની નાનલી પાતળી માછલી જે પેનની જેમ લખવા માટે) જનોઇ (દોરી) મેં વીંટીને આલવામેં આવે સે. ઘણી ના પાડીને પછેન તે લગેનનું મૂરત કેચ સે.

આ બધા દેવ સિવાય હિંદુ ધરમની અસર નીચે, હિંદુઓ જોડે રેહવાને લીધે મારૂતિ (હનુમાન), ખંડોબા, ભવાની, વજ્રેશ્વરી, મહાલક્ષ્મી, શંકર જેવા દેવદેવીઓને પુણ આદિવાસી સમાજમેં પૂંજવામેં આવે સે. દેવદેવતાઓ જેવી ખાસ જગા ભૂતપલિતની પુણ સે. આ ભૂતોના અલેગ જ કામ ને રૂપ હોવાનું કહવામેં આવેસે. આવા ભૂતોની વાત વાતરાઓના રૂપમેં આદિવાસી સમાજમેં ચાલતી હોય સે. આ ભૂતો નીચે બતાયવા એવા હોય સે.

૧. ચેડા કે ચેડોબા: પેહલાના વખતમેં માલદારોને લૂંટીને તે ધનથી ગરીબોને મદદ કરતા એવા કેલ્લાક લૂંટારા થી' જયા. એવાજ એક લૂંટારાને એક હુમલામેં મારી નાંખી તીના કટકા કરી નાંખવામેં આયવા. એ કટકા જે જે જગાએ પયડા તે બધી જગાએ ચેડા ઊભા થ્યા. તે વારૂત મોટલો, મારી નીં હકાય તેવો હોય સે. તીનો દેહી સફેદ હોય સે. ચેડાની જગા બિલીના ઝાડ નીચે હોય સે. હિંદૂર ચોપડેલા પથરામેં તાં એ જોવા મલે સે. તીની તાકાત કે હદ જેટલા નક્કી થ્યા હોય તેટલામેં કોઇએ મૂતરવું નીં, કે બાયડીને મોટલો દાહડો હોય તો તેટલામેં જવું નીં, નીં તો ચેડો તે બાયડી કે અદમીને થાપેલ મારે સે. ચેડાની થાપેલથી આદમી મરી જાય સે એવું માનવામેં આવે સે. ચેડાને બધાથી વધારે તાકાતવાળો ને બધા ભૂતોમેં હૌથી મોટલો ભૂત માનવામેં આવે સે. વઢવાર્યા જેવા ભૂતોની પીડા કે તકલીફ ચાલતી હોય તો તીમને ચેડાના પગ નીચે દાટી દેવામેં આવે સે. જે ઘૉરમેં આવા ભૂતના વળગાડથી મરીને ઘૉર ઉજજડ થ્યુ હોય, તીના ઘૉરનો સામાન બીજા લોકો નીં વાપરતા. ઘૉરનો બધોજ સામાન ચેડાની હદમેં લાવીને દાટી દેવામેં આવે સે.

૨. વસ્તા કે રાન ભૂત (જંગેલનું ભૂત): આ ભૂત જંગેલમેં રેહતું હોય સે. તે કોઇ પુણ જનાવર બની હકે સે. ઘડીકમેં ગાયબ થી' જવાની તાકાત પુણ તીમેં હોયસે. તે લોકોને નામથી ઓળખે સે. જંગેલના ઝાડની ડાળો પર તે નીં દેખાય તેમ (ગાયબ થી' ને) બેહે સે ને નીચે થી જનાર માણહને નામથી બોલાવે સે. આ ભૂત વળગે તો તે માણહને ડરને લીધે તાવ ચઢે સે ને તાવમેં તે કાયમેજ રખડતા રેહવાની વાત કરે સે.

૩.મુંજા: મુસલમાન ધરમના કોઇ મરી જે'લા માણહનું આ ભૂત હોય સે. એ જાડુ ને લાંબુ હોય સે. હામેથી ભાળતા બરાબર માણહના દેહી જેવુ લાગે સે પુણ પછાળથી તે પોલુ હોય સે. પછાળથી ભાળતા તીનાં હાડકાં દેખાય સે. તે સફેદ રંગનું ને મુસલમાનોની ગોળ ટોપી પેહરેલુ હોય સે. તીની વસતી પીપળાના ઝાડ પર હોય સે. બપોરે, હાંજે કે રાતને વખેત તે માણહને વળગે સે. તે ગમેતેટલુ લાંબુ થી' હકે સે. ખાસ જુવાનિયા ને માતા માણહને તે વધારે પજવે સે. તે જીને વળગે તે માણહ કુસ્તી રમતો હોય તેવો ચાળો કરે સે. ભૂત ખાલી તીને જ દેખાય સે. બીજાને ખાલી કુસ્તીનો અવાજ હંભળાય સે. પીપળાના ઝાડ નીચે લોકો મૂતરતા નીં મેં. આ ભૂતને ડુક્કર ખાધા (ડુક્કરને ખાવાવાળો) ની ગાળ આલીએ તો ઢાંહી જાય સે.

૪. ખવીસ: તીનો રંગ પુણ સફેદ હોય સે. તીની લંબાઇ ગમેતેટલી વધી હકે સે. આ ભૂત નાચતુ રેચ સે. આ ને મુંજા ઘણાખરા હરખા હોય સે.

૫. હેડલી: ભારે પેટવાળી બાયડી જો મરી જાય તો તીને હળગાવતા પેહલા તીના પેટ પર કાચના કટકાથી

ચીરો પાડવામેં આવે સે. આવી રીતે પેટને ચીયરા વગેર જ જો તીને હળગાવી દેવામેં આવે તો તે હેડલી બની જાય સે. તે ઑડ કે પીપળાના ઝાડ પર વાળ સૂટ્ટા રાખીને બહી રેય સે ને આવતા જતા લોકને વળગે સે.

૬. હિરવટ : આ ભૂત પુણ રાનભૂતની જેમ આકાર બદલી હકે સે. કૂતરા, બલાડા, ખોખડી, ઊંટ જેવા આકારમેં તે જોવા મલે સે. ને આ જનાવરો પુણ સફેદ રંગના જ દેખાય સે. આ ભૂત તીની ગરદન ગમે તેટલી લાંબી કરી હકે સે.

૭. ગિર્હા : આ પાણીમેં નું ભૂત હોય સે. પાણી મેં તીની નક્કી હદમેં જો માણહ જાય તો તે માણહના પગને વળગીને પકડી રાખે સે. તીનો આકાર નાનલો મોટલો ગમે તેટલો થી' હકે સે . ગમે તેવા વારૂ તરનારને તે બુડાડીને મારી હકે સે.

૮. વઢવાર્યા કે તોંડ ભૂત (મૂંડાનુ ભૂત) : આ ભૂતને મૂંડા પરનો દેવ પુણ કહવામેં આવે સે. આ ભૂત જે પકચડુ હોય તે જે પુણ હૂકમ કરે તે માને સે. ભુતાલી બાયડીઓ (ડાકેણ) મૂઠમારવા, કામ કરાવા ને મારણ કરવા આ મૂંડા ભૂતને વાપરે સે. તીની મૂરતી પુણ હોય સે . એકે જ દેહી પર પાંચ કે હાત મૂંડાવાળી આ મૂરતી હોય સે. તે પજવે સે એવી ખબર પડતે તીની મૂરતી ચેડાના પગ અગૉળ દાટી દેવામેં આવે સે. ચેડાના હાથમેં આયલા પછેન તકલીફ બંધ થી' જાય સે એવું કહવાય સે.

૯. દગડયા (પથરાનું ભૂત) : આ દેખાતુ નીં મેં એતરે જમીનની નીચે રેય સે. લોકોને વળગે સે ને તીની હદમેં જનારને મારી નાંખે સે.

બડપો (ભગત)

પોતાનું જીવન આફત વગરનું, સુખી, હચરૂ ભચરૂ, સાદુ ને તકલીફ વગરનું રેય તે માટે ચાલતા રે'લા ધરમના કામો આદિવાસી આજે પુણ પૂરા ભરોસાથી કરતો દેખાય સે. ભગવાન ને માણહ એ બે વચમેં સબંધ હોય તેમ બડવો કામ કરે સે. બડવાનું ખાસ એવુ ભણતર પૂરૂં થે'લુ હોય સે. બડવો બની જયા પછેન તે બીજા માણહો જેવામેંથી દેવ જેવો બની જાય સે. તીના દેહીમેં દેવ જાતે આવે સે ને તે દેવની વાત બીજા માણહો હુધી પોંચાડે સે. બડવાનું કામ ખૂબ મોટલુ હોય સે. જેમકે ધરમની વિધિઓ, મંદવાડ દૂર કરવાનું, હાપ-વીંછીનં ઝેર ઉતારવાનું એવા કામો હોય સે.

બડવાનું ભણતર : બડવાનું ભણતર નાગપાંચેમથી સરૂ થાય સે. ભણતર લેનાર બડવાનો જ છોરો હોય એવું નીં હોતું. કોઇ પુણ તાકાતવાળો માણહ આ ભણતર લેઇ હકે સે. ખાલી તીની પસંદગી ભણતર આલતો બડવો જ કરે સે. આમ આ કોઇ ચાલતો રે'તો ધંધો જ હોય તેવું નીં મેં. બડવો આ કામ સિવાય તીનું જીવન બીજા માણહની જેમ જ જીવતો હોય એવુ પુણ જોવા મલે સે. બીજા લોકો જેવા તીના પુણ ખેતી જેવા જીવવાના સાધનો હોય જ સે. એતરે તીના છોરાઓ પર આજ ધંધો કરવાનું બંધન પુણ રે'તુ નીં મેં.

ભણતર સરૂ થયા પછેન, ભણતરના વખેતમેં બડવા પર ઘણી જાતના બંધનો હોય સે, જીનું તીણે કાઠા થી' જે પાલન કરવાનું રેય સે, નીં તો તીને ભણતર માટે નકામો ગણવામેં આવે સે. આ કાઠા બંધનોને લીધે

કેહ્લાક ભણતર અધુરૂ છોડી જાય સે. આવાજ લોકો અગૉળ જતે આ ધંધો સરૂ કરી તીમની અધુરી આવડતને ખોટી રીતે વાપરી લોકોને સેતરવાનો ધંધો કરતે દેખાય સે.

બડવાએ ભણતર વખેત પાળવાના નીમ આવા હોય સે.

૧. મૂંડુ નીં કતરાવુ
૨. દાઢી નીં કરવી
૩. અંગોળ નીં કરવાનું
૪. કોઇ પુણ બાયડી જોડે સબંધ નીં રાખવાનો
૫. ખાલી આશના હાથનું જ બનાવેલુ ખાઇ હકાય, બીજી કોઇ પુણ બાયડીના હાથનું નીં ખાવું.
૬. ખાતી વખેત કૂતરાને હકાલવાનો નીં, ને કોઇને બા'રો જા એમ નીં કહેવું.
૭. બડવો ખાતો હોય તૅર ઘૉરમેં કોઇએ દળવું કે ખાંડવુ નીં, બાહડી મારવી નીં, ને બંગડીનો અવાજ પુણ નીં થવા દેવાનો.
૮. ગામમેં કોઇ મરી જાય તીને બાળે નીં તાં હુધી બડવાએ ખાવું નીં.
૯. માંહ નીં ખાવું.
૧૦. દારૂ નીં પીવો.
૧૧. એઠું પાણી નીં પીવું.
૧૨. સરાવણ મહિનાની નવી સાકભાજી નીં ખાવી. નવો પાક કે નવું અનાજ ખાવું નીં, ખાવામેં ખાલી દાળ ચાલે.

આ રીતના ઘણા નાનલા મોટલા નીમ બડવાને કોઇપુણ રીતે પાળવાજ પડે સે. આ વખેત તીને વિધિઓ, બોલ, જાદુ, દેવદેવતાઓ, ભૂતપલિત, જંગલી દવાઓ, બધી ચાયલી આવતી રીતો હીખવાડવામેં આવે સે. કઇ રીતે બોલવું, કોઇ વાત કઇ રીતે હમજાવવી, હામેનાને ગળે ઉતારવી, ને કેહ્લીક નાનલી મોટલી તરકીબો પુણ હીખવાડવામેં આવે સે. આ ભણતરના બે ભાગ હોય સે - એક તે 'રવાલ' ને બીજો તે 'બોલતો ભાર'.

રવાલ : બડવાને દેવને દેહીમેં લાવવાનું પુણ ભણતર આલવામેં આવે સે. તીની મોટલી ખાતરી એતરેજ રવાલ. આ વખેત ભણતા બડવાએ પુણ ઘણા નીમ પાળવાના હોય સે. નવા સાકભાજી, નવુ અનાજ કે નવો પાક ખાવા નીં, નવો વેલો કૂદવો નીં એ જાતના નીમ હોય સે. રવાલને દાહડે તારપા (હારીંગડું - મોટલી દૂધી મેં થી બનાવેલુ વાજુ) વાળાને બોલાવામેં આવે સે. તારપાના સૂરની જોડેજ બડવાને ભાર ચઢવા લાગે સે. દેહીમેં આવતા દેવતાઓને તે ભણતા છોરાને આલતો જાય સે. જો એ છોરાને જે તે દેવનો ભાર ચઢે નીં તો છોરો 'કોરગો' (નકામો) સે એમ કહવાય સે ને તીને બડવો બનવા માટે નકામો ગણવામેં આવે સે.

આ વખેત હૌથી પેહલા મોટલો ધાબડો ઓઢેલો 'આગ્યા વેતાળ' બડવાના દેહીમેં આવે સે. કોઇ પુણ તીની નજીક જેય નીં હકતું. પછેન રૂમાલની ઉંઢેણ બનાવીને તીમેં એ ફૂલ ભેરવે સે. પલ્હેરી નું નામ લી'ને ઉંઢેણ લોભાનના ધુમાડા પર ફેરવે સે. પલ્હેરી આવે એતરે એ બધે દોડવા માંડે સે. લોકો તીને પકડવા જાયસે પુણ પલ્હેરી હાથ મૂકવા નીં દેતી. આ રીતે મ્હસેસર, ડુકર્યા જેવા દેવ પુણ બડવાના દેહીમેં આવે સે. એ બધાજ દેવો

ભણનાર બડવાના દેહીમેં પુણ આવે તો જ તીને બરાબર ગણવામેં આવે સે. કેહ્લાક દેવોનો ભાર મોટલા બડવાને પુણ એકદમ નીં ચઢતો, તૅર બડવો હાથમેં ફૂલ લેઇને દેવોને નામથી બોલાવે સે. તો પુણ ભાર નીં આવે તો એ દેવોને ગંદી ગાળો દી'ને ચઢાવે સે એતરે છેહ્લે મરજી નીં હોય તો પુણ દેવો તીના દેહીમેં આવે સે.

બોલતો ભાર : ઉપર જણાયવુ તેમ દેવોને દેહીમેં લાવાનું હીખવાયડા પછેન દિવાળી પર વાઘબારસ ને દાહડે બડવાનો બોલતો ભાર કરાય સે. રવાલ વખેત દેવોનો ભાર લેવાની કે ચઢાવાની તાકાત ભણનાર બડવાને મળેલી હોય સે, પુણ આ દેવોને હજુ બોલતા આવડતું નીં હોતુ. દેવોનું કેહવું આ બડવો બીજા લોકો હુધી પોંચાડી નીં હકતો. રવાલ પછેનના વખેતમેં આ બોલવાનું ભણતર તીને આલવામેં આવે સે, ને પછેન એ બોલતો થાય સે. તે વખેત ભગવાનને કૂકડાનો ભોગ ચઢાવામેં આવે સે. નૈહોળ ચઢાવામેં આવે સે. શેરડી, કાકડીનું નીવેજ ધરાય સે. આ વિધિમેં બડવાનુ સાદા માણહ મેંથી મરી જવું ને પછેન દેવજોડેના નવા જલમની વાત દેખાય સે. તે પછેન મૂંડુ કતરાવુ, અંગોળ કરવુ, કૂકડાનો ભોગ જેવી વાતો મેં આ નવો જલમ વારૂત દેખાય સે. ભણતર પછેન બડવાનો પેરવેસ, જીવન બદલાય જાય સે. ઘણીવાર તો તે તીની અસલ અટક બદલીને બડવો (ભગત) નામ વાપરવા લાગે સે.

વખેત જતા દેવની તાકાત ઓછી થતી જાય સે એવુ માનીને બડવા ફરીથી કેહ્લીક વિધિઓ કરે સે ને જનાવરોનો ભોગ ચઢાવે સે.

બડવાની કેહ્લીક વાતો બધાજ આદિવાસી સમાજોમેં એકેજ હોય તેવી રીતે જોવા મલે સે. તે નીચે બતાવેલુ સે.

૧. બધે ઠેકાણે : દુનિયાની બધીજ આદિવાસી જાતિઓમેં બડવો જોવા મલે સે. બડવાને લોકો વારૂત માનતા હોય સે. તીનું કીધેલુ બધા લોકો કરતા હોય સે. બડવાનું કીધેલુ જો નીં કરવામેં આવે તો તીણે કરેલુ કામ વારૂ રીતે પુરૂ નીં થતુ એમ માનવામેં આવે સે. વિધિઓ, મંદવાડ જેવી બધીજ વાતો માટે લોકો બડવા પર ભરોસો રાખે સે.

૨. સંખ્યા : બડવો એ કોઇ ચાલી આવતો ધંધો નીં મેં. કોઇપુણ તાકાતવાળો માણહ ભણતર લી'ને બડવો બની હકે સે. એતરે દરેક ગામમેં બે-તીણ બડવા જોવા મલે જ સે.

૩. ખાધાખોરાકી : બડવાની ખાધાખોરાકી તીની બડવાઇ પર થી' નીં હકતી. કેહ્લીક વખેત તીણે કરેલા કામ માટે તીને કૂકડાં, દારૂ, ધાન કે પૈહા આલવામેં આવે સે પુણ તીનાથી તીની ને તીના ઘરની ખાધાખોરાકી પુરી નીં થી હકતી. ખેતી કે બીજો કોઇ વધારાનો ધંધો મોટા ભાગના બડવા કરતા જોવા મલે સે.

૪. ઉમર : બડવાની ઉમર અમુક હોવી જોવે તેવુ કોઇ બંધન કે નીમ નીં મેં. પુણ પુરૂં ભણતર લીધા પછેન બધા કામોમેં પૂરેપુરી આવડત આવતે ને હીખતે ઘણા વરહો લાગે સે.

૫. નિશાની : બડવાની કેહ્લીક દેહીની ને મનની નિશાનીઓ બીજા લોકોથી અલેગ દેખાય આવે સે. બીજાને મારવુ કે પોતાને મારવુ એ બેઉ કામ એ કરે સે એતરે તીની નિશાનીઓ તીના દેહી પર જોવા મલે સે. તીની નજર ચાલાક, ધારદાર કે વશમેં કરી લે તેવી હોય સે. પુણ બડવાના પોતાના મનના વચારો એક હરખાં નીં હોતા એતરે તે પોતે ઘણી આસાનીથી વશમેં આવી જાય સે. બડવાને કેહ્લુક વધારાનું દેખાય સે ને તીને હપણા પુણ આવેસે પુણ તીને મનથી સાંત રેહવુ પડે સે. એકદેમ ગુસ્સો આવવો, ઉતવાળ કરવી તે તીના કામ માટે ઝેરી થી' હકે સે.

એતરે પોતાના દેહી ને મન પર તીણે પૂરેપુરો કાબુ રાખવો પડે સે.

૬. ભણતર : બડવાના ભણતરની વાત અગૉળ કરેલી જ સે પુણ દેવ જેવી ને ઘરમની વાતો વધારે કરતા ને મનથી ભણતરને લાયક હોય તેવા માણહોને જ ખાસ કરીને બડવો ભણાવે સે. એક વખેત એકેજ માણહને તે ભણતર આલતો હોય સે.

૭. વિધિઓમેં / બડવઇમેં આવડત : વિધિઓ, બડવઇ, દવાની આવડત બધુ હીખી લીધા પછેન તીની અઘરી રીતો હમજી ને તીનો બરાબર અમલ કરવો પડે સે. તીમેં જો કોઇ ભૂલ થાય તો દેવ નારાજ થી' જવાનો ડર રે'લો હોય સે. તે સિવાય લોકોના મનમેંથી ભરોસો ઉઠી જી ને ધંધાને જ નુકસાન પોં'ચે તેમ હોય સે.

૮. અદમી ની જ તાકાતઃ ખાલી અદમીઓ જ બડવો બની હકે સે. બાયડીઓ બની નીં હકતી. જોકે બડવાના ઘરની બાયડીઓ (બડવી) ને આ ધંધાની ઘણી ખરી વાતોની ખબર હોય સે. કેલ્લીક વાર આ બાયડીઓ બડવાને તીના કામમેં મદદ કરે સે કે અલેગ રીતે પુણ બાયડીઓની દવાદારૂ કરતી જોવા મલે સે.

૯. નીમ : બડવાને તીના ભણતર વખેતજ નીં પુણ તે પછેનની પૂરી જીંદગીમેં કેલ્લાક નીમ પાળવા પડે સે. ખાસ કરીને ખાવા પીવાના, સમાજમેં કેમ રેહવુ તીના આ નીમ હોય સે. બડવાઇ કરતી વખેત બડવાને ઘણા કાઠા નીમ પાળવા પડે સે.

૧૦. સમાજના કામો : પોતાના કામની જોડે ગામની વિધિઓ ને ઘરમના કામમેં પુણ બડવાએ ભાગ લેવો પડે સે. ને બીજાનું ભલુ થાય તેવા કામ પેહલા કરવા પડે સે.

૧૧. ખરાબ કામો : ખરૂં જોતાં બડવાએ બીજાનું ભલુ થાય એવા ને વારૂ કામ માટે જ પોતાની અલેગ તાકાત ને ભણતરને વાપરવા તેવો નીમ હોવા છતાં બડવાઓ એવું જ કરે સે એમ નીં મેં. પોતાના કામ માટે ને સમાજમેં પોતાની જગા ટકાવી રાખવા માટે ઘણી વાર તે ખરાબ કામો કરતા પુણ જોવા મલે સે. ગામની કોઇ ડાહલીને ડાકેણ કહીને ગામની બા'રે કાઢવામેં આવે સે. કોઇ કુટુંબ ભૂતોના ડરથી પોતાનું ઘૉર છોડી જાય સે. આંધળા ભરોસાને લીધે કેલ્લાક જણ મંદવાડમેં બડવાની વાદે ચડીને બરાબર દવા નીં કરવાને લીધે મરી જાય સે. બડવાના પોતાના ઘૉરમેં પુણ આવી કેલ્લીક નુકસાન કરે તેવી વાતો જોવા મલે સે. બડવાના જાદુ ને બડવઇમેં રે'લી ચાલાકી ને બનાવટ હાવ વિજ્ઞાનના અગૉળ અધવાને લીધે ઉઘાડા પડી જયા સે. છતાં આજે પુણ આદિવાસી સમાજોમેં બડવાની એતરીજ માનની જગા સે.

(અહીં કરવામેં આવલી બધી વાત મહારાષ્ટ્ર રાજની 'વારલી' નામની આદિવાસી જાતની સે.)

દેહવાલી ભાષા

સી. સી. રાઠવા

મહારાષ્ટ્ર રાજના નવાપુર, નંદુરબાર, તળોદા ને અક્કલકુવા તાલુકાઓના કેટલાક લોકો વળવી, વસાવે, પાડવી, ગાવીત, નાહેડ, એવી અટક લગાડે સે. આ લોકો જે ભાષા બોલેસે તીને દેહવાલી ભાષા કહવામેં આવે સે.આ ભાષા બોલનારા દેહવાલ્યા કહવાય સે. ગુજરાત રાજના ભરૂચ ને સુરત જિલ્લાના કેલ્લાક ગામોં મેં પુણ દેહવાલી બોલનારા લોકો રેય સે. તાપી નદીના ગોદરિયા (ઉત્તર)ને રેવા કાછ્યા (દક્ષિણ) ઘૅડ પર બોલાતી દેહવાલી મેં થોડો ફરેક સે. નવાપુર, નંદુરબાર ને સાકતી તાલુકાના કોંકણી ને માવચી લોકો કોંકણી ને માવચી ભાષા બોલે સે પુણ દેહવાલી ભાષા કોંકણી ને માવચીથી થોડી અલેગ પડે સે. જેમકે-

મરાઠી	:	તૂ કુઠે ગેલા હોતાસ ?
ગુજરાતી	:	તું ક્યાં ગયો હતો ?
રાઠવી	:	તુ કાં જેલો હુતો ?
કોંકણી	:	તૂ કઠ ગયેલ ?
માવચી	:	તૂં કેસ ગોયલો ?
દેહવાલી	:	તૂં કાંહી ગેયલો ? કે તૂં કાં ગેયલો ?

દેહવાલી ભાષા મરાઠી ભાષા કરતે એકદમ જ અલેગ પડે સે. જેમકે -

મરાઠી	:	તુઝે જેવણ ઝાલે કા ?
ગુજરાતી	:	તેં જમી લીધું ?
રાઠવી	:	તેં ખાધું કે ?
દેહવાલી	:	તુયૂં માંડો ખાદો કા ?
મરાઠી	:	તુઝે વડીલ કાય કરતાત ?
ગુજરાતી	:	તારા પિતાજી /બાપુ શું કરે છે ?
રાઠવી	:	તારો બાહ હું કરે સે ?
દેહવાલી	:	તો બાહકો કાય કેહે ?

મરાઠી ભાષા બોલનારને દેહવાલી ભાષા ઝટ હમજાતી નીં મેં, ને દેહવાલી ભાષા બોલનારને મરાઠી પુણ ઝટ

હમજાતી નીં મેં. દેહવાલી ભાષા ગુજરાતી ભાષા ને રાજસ્થાની ભાષા જેવી વધારે લાગે સે, ને ગુજરાતી ભાષા કે રાજસ્થાની ભાષા બોલનારને એ ઝટ હમજાય સે.

ગુજરાતી	:	આવે છે
રાઠવી	:	આવે સે
દેહવાલી	:	આવે હે
ગુજરાતી	:	રમે છે
રાઠવી	:	રમે સે
દેહવાલી	:	રોવે હે
ગુજરાતી	:	મારી નાંખ
રાઠવી	:	મારી નાંખ / આહણી નાંખ / ઝટકાવી કાઢ
દેહવાલી	:	માચ ટાક
ગુજરાતી	:	કોણ છે ?
રાઠવી	:	કોચ સે ?
દેહવાલી	:	કાચ વેચો ?
રાજસ્થાની	:	કે હુયો ?
ગુજરાતી	:	ઊંઘ નથી આવતી
રાઠવી	:	ઊંઘ નીં આવતી
દેહવાલી	:	નીંદ નોંચ આવે
રાજસ્થાની	:	નીંદ ન આવે
ગુજરાતી	:	હાથ જોડીને
રાઠવી	:	હાથ જોડીકને
દેહવાલી	:	આથ જોડીન
રાજસ્થાની	:	હથ જોડી

દેહવાલી ભાષા કેહ્લીકવાર હિન્દી ભાષા જેવી પુણ લાગે સે

ગુજરાતી	:	અમે ખાઇએ છીએ
રાઠવી	:	હમુ ખાઇએ સે
દેહવાલી	:	આમાં ખાતા હા
હિન્દી	:	હમ ખાતે હૈં
ગુજરાતી	:	રીના જઇ રહી છે
રાઠવી	:	રીના જાય રી'સે
દેહવાલી	:	રીના જાય રીચી હી
હિન્દી	:	રીના જા રહી હૈ
ગુજરાતી	:	રામો શું કરી રહ્યો છે ?
રાઠવી	:	રામો હું કરી ર્યો સે ?
દેહવાલી	:	રામો કાય કી રીયો હો ?
હિન્દી	:	રામા ક્યા કર રહા હૈ ?

દેહવાલી ભાષા બોલતી ભિલ જાત ગીતાંની વારૂત શોખીન સે એતરે આ ભાષામેં લગેન ગીતાં સે, ગામ દિવાળીએ ગવાતા પ્રેમગીતાં સે, ખાંબુલ્યા દેવનાં ગીતાં સે ને હોળીનાચનાં ગીતાં સે. આ લોકો લગેનમેં ને હોળીના તીવારમેં ઢોલ વગાડે સે. આ ભાષામેં ઢોલ ગીતાં પુણ સે. આ જાતના લગેનમેં લાડો ને લાડી બેઉ બાજુ માંડવો હોય સે. બેઉ માંડવે લગેનની ધમાલ હોય સે. બેઉ માંડવાઓમેં કોયના માંડવે ઢોલ વધારે વારૂ વાગે સે (તીનાનું પુણ ગીત સે)તીનાથી સરૂઆત કરી હકાય.

દેહવાલી ભાષાનાં ઢોલ ગીતાં (ટોળગાગીત)

દેહવાલી : આનાં ઢોલ કેડોં વાજે હે, વાહકાહીઁ માંડવે,
સુભાષ ઢોલ વાજે હે, વાહકાહીઁ માંડવે,
આનાં ઢોલ કેડોં વાજે હે, પાડકાહીઁ માંડવે,
ગણેશ ઢોલ વાજે હે, પાડકાહીઁ માંડવે,
ભારી ઢોલ વાજે હે, વાહકાહીઁ માંડવે,
ફૂટલો ઢોલ વાજે હે, પાડકાહીઁ માંડવે,
ભાયોં ઢોલ વાજે હે, વાહકાહીઁ માંડવે,
ઢોરક્યો ઢોલ વાજે હે, પાડકાહીઁ માંડવે,

રાઠવી : અરે, ઢોલ કુણ વગાડે સે, વસાવાને માંડવે,
સુભાષ ઢોલ વગાડે સે, વસાવાને માંડવે,
અરે, ઢોલ કુણ વગાડે સે, પાડવીને માંડવે,
ગણેશ ઢોલ વગાડે સે, પાડવીને માંડવે,
વારૂત ઢોલ વાગે સે, વસાવાને માંડવે,
ફૂટલો ઢોલ વાગે સે, પાડવીને માંડવે,
લાડો ઢોલ વગાડે સે, વસાવાને માંડવે,
ગોરી ઢોલ વગાડે સે, પાડવીને માંડવે.

આમ લાડાને લાડી બાજુથી ગીતાં ગાવતી છોરીઓ એકા એકાને હલકા બોલ બોલી, નીચું ભળાવી ચાળો કરે સે. દેહવાલી ભાષામેં ઢોલને ટોળગો કહવાય સે પુણ ગીતાંમેં ઢોલ બોલ જ વાપરવામેં આવે સે.

લગેનના માંડવે ઢોલ વાગે સે ઇની હાથે મંજીરા પુણ વાગે સે. જુવાનિયા છોરા છોરીઓ ઢોલીઆ ફરતે અલેગ અલેગ કુંડાળામેં નાચે સે. એવામેં કોઇ કારણ હોય તૅર ઢોલ બંધ થાય સે ને છોરીઓ ગાય સે. હું ગાય સે ? -

દેહવાલી : ઢોલાવાલો કાં ગિયો રા
ઢોલે બોંદ પોડી ગિયો
ચાંજીવાલો કાં ગિયો રા
ચાંજે બોંદ પોડી ગિયી

રાઠવી : ઢોલીઓ કાં જયો રે
ઢોલ બંધ થી'જયો
મંજીરાવાળો કાં જયો રે
મંજીરા બંધ થી'જયા

(હમારો નાચ વારૂ જામેલો હુતો ને હમુને તો હજુ નાચવું હુતું પુણ ઢોલ તો બંધ થી'જયો. ઢોલીઓ કાં જયો ? ઇની જોડે મંજીરાવાળો પુણ ઢાંહી જયો.)

માંડવામેં લગેન વખેત ઢોલ વાગે સે. જુવાનિયા છોરા છોરીઓ માંડવામેં કુંડાળુ કરી નાચે સે. નાચતે કોઇનો કોઇનો પૉગ કોઇને વાગી જાય સે પુણ કોઇ વાંધો નીં લેતું. કોઇ ઇનો વચાર પુણ નીં કરતું. બધા નાચવાના તાનમેંજ હોય સે. પુણ કોઇ વારૂત શરમાય એવી છોરી નાચવામેં કોઇનો પૉગ લાગી જાય તૅર કુંડાળુ છોડતીકને માંડવામેંથી નાહી જાય સે. તીને માંડવામેં નાચતી છોરીઓ હું કેય સે ?

દેહવાલી : ઢોલ વાજે કાય વાજે
વોરાડમો ઢોલે રા આમાઁ ભાયોં
નાચાઁ આલી પાગ લાગ્યો
નાહી કેમ પોડી વા રેમા રાંડે

રાઠવી : ઢોલ વગાડે કકમ વગાડે
લગેનનો ઢોલ રે હમારો ભાયો
નાચવા આયવી ને જરેક પૉગ લાયગો
નાહી કેમ જી'રે રેમા રાંડે

(રેમા, તુ અમારા માંડવે નાચવા આવલી, અમારો ભાયો ઢોલ વગાડે સે ને તીનો જરીક પૉગ લાયગો તૉર નાહી કેમ જી ?)

દેહવાલી ભાષામેં ગામ દિવાળીના ગીતાં સે. તીને રોડાળી ગીત (પ્રેમગીત કે જોડીના ગીત) કહવામેં આવે સે. તીમેં ઢોલગીતાં સે. તીમેં નું એક આવું સે-

દેહવાલી : તોતા બોયૂઁ વોરાડે આભોં
કેહેંડા નિમુતે લાવૂઁ હાઁવા, માઁ મેરાળી જોડી
તોતા બોયૂઁ વોરાડે આભોં
ઢોલ નિમૂતે લાવૂઁ હોઁવા, માઁ મેરાળી જોડી
નોવા હાગૂ ઢોલે કાડમો
ઢોલૂ નિમૂતે લાવૂઁ હાઁવા, માઁ મેરાળી જોડી.

રાઠવી : તારી બેનીના લગેનનું નોંતરૂ મને આયવું
આ પરસંગે હું લાવવું મારે, આ લગેન માટે
તારી બેનીના લગેનનું નોંતરૂ મને આયવું
તીની માટે ઢોલ જ લાયવો મેં, આ લગેન માટે
નવો હાગડાનો ઢોલ બનાયવો સે મેં
ને તીને વગાડવા લાયવો સુ મેં, આ લગેન માટે

(વા'લી, તારી બેનનું લગેન સે ને તેં મને પુણ નોંતરૂ આયલું સે. આ લગેનમેં ભેટ આલવા મેં હું લાયવો ? એક નવો હાગડાનો ઢોલ મેં બનાયવો સે; તીને જ મેં લગેનમેં વગાડવા લી' ને આયવો સું.) બીજું એક ઢોલગીત જીમેં ઢોલીઆને વારૂત લઢવાવાળો, સિપાઇ કે સૈનિક કીધેલો સે.

દેહવાલી : વાડ્યોમેં કોન સિપાડો
વાડ્યોમેં કોન સિપાડો
વાડ્યોમેં ઢોલ વાજે હે

વાડ્યોમેં મોહન્નો સિપાડો
વાડ્યોમેં મોહન્નો સિપાડો
વાડ્યોમેં ઢોલ વાજે હે

રાઠવી : વાડીમેં કોય સિપાઇ
વાડીમેં કોય સિપાઇ
વાડીમેં ઢોલ વાગે સે.
વાડીમેં મોહન સિપાઇ,
વાડીમેં મોહન સિપાઇ,
વાડીમેં ઢોલ વાગે સે.

(વાડીમેં કોય સિપાઇ એતરે કે કોય વારૂત લડવાવાળો અદમી ઢોલ વગાડી રીયો સે ? તે મોહન વારૂત લડવાવાળો ઢોલ વગાડી રીયો સે.)

ભિલોના લગેનમેં ને હોળીના તીવારમેં ઢોલનું વારૂત માન સે. એતરે જ એ લોકો કેય સે 'ઢોલ વગર માંડવો નીં શોભે'.

દેવી માહામોગીની જાતરા

ગુજરાત રાજના ભરૂચ જિલ્લાના સાગબારા તાલુકામેં દેવમોગરા ગામમેં માહામોગી દેવીનું થાનક સે. તાં ઇનું મંદિર આવલું સે. તે આદિવાસીઓની દેવી સે. તીની મૂરતી ને તાંનો પેરવેશ આદિવાસી બાયડી જેવો જ સે. આખા દેહમેં આ એકે જ આવી જાતની દેવી સે. દર વરહે મહાશિવરાતરી થી તીની જાતરા સરૂ થાય સે ને આઠ-દહ દાહડા સુધી ચાલતી રે'સે. ઇનું મંદિર સે તાં માટીની મોહટી સે ને એ મોહટી મેં મૂરતી મૂકેલી હોય સે. મૂરતીનું મૂંડુ આથમણી બાજુ સે. છેટે છેટે થી લોકો માહામોગીની જાતરામેં દરસન કરવા આવે સે. દુખ દૂર થાય ને ખૂસી મલે એતરે લોકો દેવીની માનતા રાખે સે, ને જાતરા વખેત માનતા પૂરી કરવા આવે સે. દેવીને ચાંદીની કંઠી, ઓઢણી, ચાંદીના બીજા નાનલા મોટલા ઘરેણા ચઢાવે સે. કેટલાક માનતા રાખનાર દેવી અગૉળ કૂકડા-બોકડાનો ભોગ પુણ ચઢાવે સે.

માનતા રાખનારા જાતરાના સવા મહિના અગૉળથી નીમ પાળે સે. જાતરાને દાહડે અપાસ રાખે સે. દરસન કરી ને માનતા પૂરી કરીને પછેન ખાય સે.

અહીં દેવીની પૂજા પુણ આદિવાસી રીત થી જ થાય સે. દરસન કરવા આવતા લોક એક નવી ચારલીમેં પૂંજ, નૈહોળ, ચણા, મમરા ને અડધો શીશો મહુડાનો દારૂ જોડે લાવે સે. ચારલી નવા કપડાથી બાંધીને માથે મૂકીને લેઇ આવે સે. આ ચારલીને 'હિદારી' કહવામેં આવે સે. માહામોગી દેવી નું દરસન કરનાર ને માનતા પૂરી કરનાર લોકો હારમેં ઊભા રેય સે. દેવીનો પૂજારો પુણ આદિવાસી જ હોય સે. પૂજનનો બોલ પુણ આદિવાસી ભાષામેં જ

સે. પૂજન કરતે પૂજારો દેવી અગૉળ બોલ ભણે સે.-

દેખ માહા
દેખ ધરમ-ધરતી
તો આથામેં સૉચ હાય
તો ગાદીલ સોત હાય
કોટ સવાન
મોળગાવ
દેવકારણી
વાગણ્યો દામણ્યો
રાજો માંઢો
વિનો ઠાકર
હ્રંગી કોડો
રાજો વાડવે
હેળી પાંડોર
ગોંદી મોરવો
માણ હેળા દાબૂ
તો ગાદી સોત હાય
કોણી કન્સરી
હોના હિદારી
બરકત દેજે
પોર્યા સોર્યાળ
ઢોર વાસડીલ સુક દેજે

રાઠવીઃ

ભાળજે માડી
ભાળજે ધરમ-ધરતી
તારા હાથ વારૂ કરે સે
તારી ગાદીમેં સત સે
કોટ સવાન
મોળગાવ
દેવકારણી
વાઘણમળ ધામણમળ
રાજા માંઢો
વિનો ઠાકર
હ્રંગી ઘોડો
રાજા વડવો
હેલી પાંઢર
દેવી ગોંદર
માતાના દાબ
તારી ગાદીમેં સત સે
માતા કનસરી હોનાનું ભાથું લાવલી સે
છોરાઓને બરકત આલ
ઢોર વાસડીને ખૂસી આલ

(બોલમેં જે નામ સે તે આદિવાસીઓના અલેગ અલેગ દેવોના થાનક ને દેવતાના નામ સે.)

દેવીના દરસન કરવા માટે લોકો હારમેં ઊભા રેચ સે. પોતાનો વારો આવે એતરે પોતાની ચારલી પૂજારાને આલે સે. પૂજારો મનમેંજ ઉપરનો બોલ ભણી, ચારલી ખોલીને અંદેરથી ઓઢણી, ઘરેણાં દેવીને ચઢાવે સે. નેહોળ, લોભાન ને પરસાદ દેવી પરથી ઉતારીને પછેન ચારલીમેંથી પૂંજ કાઢી માટીની મોહટીમેં નાંખે સે, ને ઇમેં થી જ મુઠ્ઠી ભરીને કે પોશ ભરીને દાણા ફરીથી હાથમેં લેઇ, દરસન કરનારને ખાલી ચારલી અગૉળ ધરવા કહીને, આ પૂંજ પરસાદ ચારલીમેં નાંખે સે ને નીચેનો બોલ ભણે સે -

દેહવાલી

કોણી માગે, કોણી આપે
રાજ માગે, રાજ આપે
જોડો માગે, જોડો આપે
હોનો માગે, હોનો આપે
પોર્યો માગે પોર્યો આપે
માતાની સેવા કરજો, ભુલશો નહિ.

રાઠવી

(કનસરી દેવી) ધાન માગે, ધાન આપે
રાજ માગે, રાજ આપે
જોડો (લાડો કે લાડી) માગે, જોડો આપે
હોનું માગે, હોનું આપે
છોરૂ માગે છોરૂ આપે
માતાની સેવા કરજો, ભૂલતા નીં.

આ રીતે બોલ ભણી મુઠ્ઠીમેંના દાણા ચારલીમેં નાંખે સે. ઇને બરકત હમજીને લોકો આ દાણા ઘૉર લી' જાય સે. માહા મોગી દેવીના દરસન માટે લોકો લાંબી હારમેં ઉભા રે'સે, દેવીના દરસન માટે ગમે તેવી તકલીફ સહન કરે સે.

આ જાતરા વખેત દેવમોગરામેં વારૂત મોટો હાટ ભરાયસે. હાટમેં જાતજાતની દુકાનો લગાડેલી હોય સે. વાહેણ, કપડા, મિઠાઇ, ફોટા, પરસાદ બધાની દુકાનો હોય સે. હોટલો ને ફોટા પાડનારા પુણ હોય સે. લોકો દેવીમાના દરસન કરીને, હાટમેંથી બધુ લી'ને ખૂસીથી ઘૉર પાછા ફરે સે. આ જાતરા કરવા ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર ને એમ. પી. (મધ્ય પ્રદેશ) મે ંથી લોકો આવતા હોય સે. નજીકથી આવતા લોકો ચાલતા આવે સે. છેટેથી આવતા લોકો ગાડામેં કે મોટરમેં આવે સે.

કોય હુતી માહામોગી ?

દેવી માહામોગીની જાતરા કેવી સે તે આપણે જાયણું પુણ આ દેવી માહામોગી હુતી કોણ, ને લોકો તીને આટલું કેમ માને સે ?

માહામોગી એક આદિવાસી ખેડૂતની છોરી હુતી એતરે તીને કણબીની છોરી કહવામેં આવે સે. તીના બાહનું નામ ચિંબલ્યા ગાવીત. એ ખાનદેશમેં માવચી પટામેં વાસરવેલ ગામમેં રેહતા હુતા. તીને કોઇ છોરો નીં હુતો પુણ હાત છોરીઓ હુતી. આ ઘણા વરહો જૂની વાતરા સે.

ચિંબલ્યા ગાવીતની હાત છોરીઓમેંથી ચોથી છોરીનું નામ મોગી હુતુ. એ વારૂત રૂપાળી હુતી. બધા પૈણવા માટે મોગીનું જ માંગુ લી'ને આવતા હુતા. એતરે બેનો બેનોમેં ઝગડો ઊભો થ્યો. મોટલી બેનો કાયમે જ મોગીને ગાળો ભાંડતી. મોગીને લીધે મોટલી બેનોના લગેન થતા નીં હુતા. તીમના લગેન થી' હકે એતરે મોગીએ એક દાહડે આશ-બાહનું ઘૉર છોડી દીધું. એણે વનવાસ લીધો ને પારકા મલકમેં ગમે તેમ જીવતી ફરવા માંચડી.

તે વખેત એ મલકમેં દુકાળ પચડો. કંદમૂળ હોધતા ફરતા બીજા લોકો જોડે તે પુણ તાપી નદીની ઘૅડમેં આવલા ડુંગર મેં આચવી. તાપી ઉતરીને એ સાતપૂડાના દાબ ગામમેં આવી પોં'ચી. તીણે ઘણું દુખ વેચહું. પછેન એ મલેકમાં મંદવાડ સરૂ થ્યો, જીમેં તીની હાથે આવલા બધા લોકો મરી જ્યા. તીના દેહી પરના કપડા ફાટીને ચીંથરા થી'જ્યા. ઘણા દાહડા હુધી એ ભૂયખા પેટ દાબના જંગેલમેં રખડતી રી'. હાવ તીનાંથી ચલાય એવું પુણી નીં રીયુ. થાકીને એક ઝાડ નીચે બહી જી. એ વખેત દાબનો રાજા (કોઠારનો અધિકારી) બાહા ગોર્યા શિકાર ખેલવા જંગેલમેં આચવો હુતો. તીનાએ મોગીને ભાચળી. તીની પૂછપરછ કચરી. ઇનાને મોગીની દયા આચવી. એ મોગીને પોતાને ઘૉર લી' આચવો.

દાબના રાજા બાહા ગોર્યા ને તીની લાડી રાણી દેવગોંદરને કોઇ છોરી નીં હુતી. એતરે તેઓ મોગીનું દીકરીની જેમ પાલન કચરૂં. બાહા ગોર્યાએ તીને પોહળી પાંઢર (આશ-બાહ વગરની) નામ આચલું. માટે લોકો માહામોગીને પાંઢરમાતા નામથી પુણ ઓળખાવે સે. રાજારાણીને એકે જ છોરો હુતો, તીનું નામ વિનો ઠાકર. મોગીએ તીને પોતાનો હગો ભાઇ માન લીધો. બાહા ગોર્યાને દેવ ગોંદર ને આશ-બાહ માની લીધા, ને તે દાબમેં રેહવા લાચગી. માવચી પટામેં તીના ગામે પાછી નીં ફચરી.

કરજન નદીની ઘૅડ પર ધાણીખુંટનું રાજ હુતુ. તાંનો રાજા તારાહામલ ને રાણી ઉમરાવાણૂ હુતા. તીમને એક છોરો હુતો. તીનું નામ રાજા પાંઢા. તે વિના ઠાકરનો ભાઇબંધ હુતો. એક દાહડે તે વિના ઠાકર જોડે દાબમેં આચવો. ઇનાએ મોગી ભાચળી ને ઇને તે ગમી જી. મોગી જોડે લગેન કરવા તે દાબમેંજ રી' જ્યો એવી શરતે કે તે બાહા ગોર્યાની સેવા કરે તૅર લગેન થાય. હાત વરહ સેવા કરી હાત વરહ પૂરા થતે વિના ઠાકર ને મોગીના લગેન થ્યા. લગેન કરીને બીજે ગ્યા ને દેવમોગરા ગામ વસાચવુ.

મોગીની કેહ્નીક હોયકળે (શોકચ) હુતી. એ તીની જોડે કાયેમ જ ઝગડો કરતી. એતરે મોગીએ રાજા પાંઢા

જોડે બીજે અલેગ ઘૉર બંધાવ્યુ ને તે અલેગ રેહવા માંયડી. તીને ઢોરાં પાળવાનો ઘણોજ શોખ હુતો. વારૂ ગાયો તીણે પાળેલી હુતી. તીમની એ સેવા કરવા લાયગી. આજુબાજુના લોકોને પુણ એ વારૂત મદદ કરતી હુતી. એતરે લોકો તીને માહા (માતા-મા) કહવા લાયગા. કોઇ દેવી હોય તેમ તે સતવાળી હુતી. એતરે તીને દેવમોગી પુણ કહવા લાયગા.

તીનાએ લોકોની ઘણી સેવા કયરી. વખેત આયવો ને તે મરી જેઇ ને હરગમેં જેઇ. રાજા પાંઢા, વિના ઠાકર ને બીજા હગાઓએ તીની મૂરતી બનાવીને તીનું થાનક બનાયવું ને બધા તીની પૂજા કરવા લાયગા.

પછી આશરે આઠસો નવસો વરહ પેહલા સાગબારાના રાજા ચંદાજી વસાવાને આ મૂરતી સાગબારાના જંગેલમેંથી મલી આયવી. તાંજ તેણે તીનું થાનક બનાયવું ને તીની પૂજા કરવા લાયગો. પછેન સાગબારાના રાજાઓ તીની જાતરા સરૂ કરાયવી. તૅરથી આજ દાહડા હુધી માહામોગીની જાતરા થતી આયવી સે.

સૂર આમૂઁ, મર્દ આમૂઁ (ગીત)

દેહવાલી

સૂર આમૂઁ, મર્દ આમૂઁ ,ધર્મી આમૂઁ ભિલ
જોંગળૂમેં ને રાજા આમૂઁ આહી વાગ પિલ
ખેરા મર્દ આમૂઁ ભિલ ।।ધૃ।।
જોંગળૂમેં ને વાગે આસાળે રોજડેં હાવજે હાંબરે
બોરસે કાંડે ફેકીને આમૂઁ
બોરસે કાંડે ફેકીને આમૂઁ
ડોગડાળીબી માઅજી એહેંડા મર્દ આમૂઁ ભિલ
ખેરા મર્દ આમૂઁ ભિલ ।।૧।।
ખાયા ડોગા દોવડી આમૂઁ વોલ્યે-ખોલ્યે કુધા
કાન તીને વાગળેં લાવજી
કાન તીને વાગળેં લાવજી
એહેંડા કાકરા પારદી ખેરા મર્દ આમૂઁ ભિલ
ખેરા મર્દ આમૂઁ ભિલ ।।૨।।
બારા વોરેહે લોડ્યા આમૂઁ કાંદેમૂળે ખાઇને
રાણા પ્રતાપા બાણોં રાખ્યો
રાણા પ્રતાપા બાણોં રાખ્યો
એજ તે ધર્મી ભિલ ખેરા મર્દ આમૂઁ ભિલ
ખેરા ધર્મી આમૂઁ ભિલ ।।૩।।
ખાજયો નાઇકે દાદો આમાઁ બોણ્યો કારભારી
ઇંગ્રજાહાઁને થાકવી પાડ્યા
ઇંગ્રજાહાઁને થાકવી પાડ્યા
નાહાવ્યા ભારત સોડીન એહેંડા મર્દ આમૂઁ ભિલ
ખેરા મર્દ આમૂઁ ભિલ ।।૪।।
એકલવ્યા વંશ આમૂઁ આહી મર્દ ભિલ
શબરી ભિલી વંશ આમૂઁ આહી મર્દ ભિલ
બેન્માહાઁ આમૂઁ હી વંશ રાખ્યો
બેન્માહાઁ આમૂઁ હી વંશ રાખ્યો
એહેંડા ધર્મી ભિલ ખેરા મર્દ આમૂઁ ભિલ
ખેરા ધર્મી આમૂઁ ભિલ ।।૫।।

મેવાસી રાજા

આપણા દેહમેં અંગરેજો આયવા તે પેહલા મહારાષ્ટ્ર રાજનો ધુલિયા જિલ્લો ખાનદેશ નામથી ઓળખાતેલો. અંગરેજોના વખતમેં પુણ તીને ખાનદેશ જ કેહવામાં આવતો હુતો.આ ખાનદેશમેં અંગરેજો પેહલા આદિવાસી ભિલ રાજા હુતા. તીનાઓને મેવાસી રાજા નામથી ઓળખવામેં આવતા ને તીનાઓના રાજ મેવાસી રાજ કહવામેં આવતા. ખાનદેશના અક્કલકુવા તાલુકામેં ને ગુજરાત રાજના ભરૂચ જિલ્લાના સાગબારા તાલુકામેં આવા મેવાસી રાજા હુતા. અક્કલકુવા તાલુકામેં કાઠી, રાયસિંગપુર, સિંગપુર, ગંગથા, નાળા, નવલપુર, આળીવિહિર ને સોજણૉંણ બધા મેવાસી રાજ હુતા. એવી જ રાતે ભરૂચ જિલ્લામેં સાગબારા હુતુ. આ બધા રાજ વારૂત નાનલા રાજ હુતા.

રાજ વારૂત નાનલા હુતા પુણ તાંના રાજા ખૂબ જ બહાદુર ને હિંમતવાળા હુતા. તે કોઇનાથી ડરતા નીં હુતા. વરહ ૧૭૭૩મેં સાગબારાના ઉમેદસિંગ વસાવાએ રાજપીપળાના રાજા જોડે લડાઇ કયરી. રાજપીપળાથી સાગબારા આવતો રસ્તો ઇનાએ બંધ કયરો. વરહ ૧૮૪૬માં ગંગથા રાજના કુંવર જીવા વસાવાએ અંગરેજો જોડે લડાઇ કયરી. અંગરેજો તીની હામે લડવા મોટું લસકર મોકયલું . કાઠીના લક્ષ્મણસિંગ પાડવી ઝાંસીની રાણીને મદદ કરતા હુતા.

આ બધાજ મેવાસી રાજા તીમના નામની પછાળ 'સિંગ' લગાડતા હુતા. જેમ કે સાગબારાના ઉમેદસિંગ, ગંગથાના ગુમાનસિંગ, રાયસિંગપુરના કરણસિંગ, સિંગપુરના વીરસિંગ ને કાઠીના માનસિંગ. ઇમેંથી કેલ્લાક રાજા અંગરેજી ભણેલા હુતાં ને અંગરેજો જેવા કપડાં પુણ પે'રતા હુતા. કાઠીના માનસિંગ, ગંગથાના ગુમાનસિંગ, રાયસિંગપુરના કરણસિંગ, સિંગપુરના સરવરસિંગ. આ બધા રાજા અંગરેજી ભયણા હુતા. તે અંગરેજી ભાષા બોલતા પુણ હુતા. કાઠીના રઘુવીર સિંહ સરકાર ને રાયસિંગપુરના કરણસિંગ સરકાર અજમેરની લોર્ડ મેયો કોલેજમેં ભણેલા હુતા. અંગરેજોના દરબારમેં તીમનું વારૂત માન રેહતુ હુતુ.

આ બધા આદિવાસી રાજા જ હુતા, પુણ તીમનો ઘણોજ વટ રેહતો હુતો. તે કોઇનાથી ડરતા નીં હુતા. અંગરેજો પુણ તીનાઓનું માન રાખતા હુતા.

પેહલા મોટલા રસ્તાઓ પરથી વેપારીઓ આવતા ને જતા હુતા. કેલ્લીક વાર તીનાઓને લૂંટી લેવામેં આવતા. આ લૂંટમાર બંધ કરવા માટે આ રાજાઓએ અંગરેજોને મદદ કયરી. તીને લીધે અંગરેજ સરકારે તીમને ખાનદેશના નવાપુર તાલુકામેં જાગીર મેં ગામો આયલા. વરહમેં બે વાર તે પોતાની જાગીરમેં આવતા, લોકોને મલતા, તીમનું સુખ દુખ પૂછતા ને જરૂર હોય તૅર તીમના હારા માઠા પરસંગે મદદ પુણ કરતા.

જે રાજા હારા હુતા તીમને લોકો પુણ વારૂત માન આલતા હુતા. વરહમેં એક બે વખેત તે રાજાને મલવા જતા હુતા. નાનલી મોટલી કોઈ વસ્તુ રાજાને ભેટ આલવા લી' જતા હુતા. રાજાઓ પુણ તીમને વા'લ કરતા હુતા. તીમની હાલત ને ખૂસી ખબર રાજા પૂછતા હુતા.

આ રાજાઓ મેવાસી ભાષા બોલતા હુતા. મેવાસી ભાષા તે દેહવાલી ભાષા જ, પુણ ઘણીજ મીઠી. મેવાસી રાજાઓએ લોકોને મોટલા માણહો હાથે બોલવા ચાલવાની રીતો હીખવાડી. તીમની પરજા બધા જોડે 'જી' કીધા વગેર વાત જ નીં કરતી. રાજાઓ પોતે પુણ નાનલા મોટલા બધાંની જોડે એ રીતે જ વાત કરતા. આ રાજાઓના દેવદેવતાઓ પુણ અલેગજ હુતા. તે આદિવાસી દેવદેવતાને માનતા હુતા. તે રાજા પાંઢા, વિના ઠાકુર, કોળપાસૂ, માહામોગી, વાઘણમળ, દેવવિરળ, દેવવારલી, દેવ વેખલા બધા દેવતાની પૂજા કરતા હુતા.

અંગરેજો આયવા તે પેહલા તે તીમના રાજના રાજા હુતા. અંગરેજો તીમને ચીફટન નામ આયલું. વરહ ૧૯૪૮ મેં આપણી સરકારે તીમના રાજ લેઈને આજનો ભારત દેહ બનાયવો.

આદિવાસી બોલીઓનું ઢોલ સામયિક ભાષા કેન્દ્ર તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. ગુજરાતની બે બોલીઓ -રાઠવા ભિલ્લી અને કુકણા ડાંગી, તેમજ મહારાષ્ટ્રની બે બોલીઓ - પાવરા ભિલ્લી અને દેહવાલી, એમ કુલ ચાર બોલીઓમાં ઢોલ ની આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. ઢોલની આ આવૃત્તિના તંત્રી છે પ્રા. સુભાષભાઈ ઇસાઇ, જે છોટાઉદેપુરની મહાવિદ્યાલયમાં અંગ્રેજી સાહિત્યનું અધ્યાપન કરે છે. તેઓ રાઠવા સંસ્કૃતિ અને ભાષાના નિપુણ અભ્યાસક છે.

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર, વડોદરા

ISSN : 0971 9156... 97

Printed at : The M. S. University of Baroda Press, Baroda - 1.